

TÜRKİYE AKADEMİSİNDE BİR DİSİPLİN OLARAK İNSAN HAKLARI

Ozan Değer

2018

İNSAN
HAKLARI
OKULU

THE SCHOOL OF HUMAN RIGHTS

TÜRKİYE AKADEMİSİNDE BİR DİSİPLİN OLARAK İNSAN HAKLARI

OZAN DEĞER

* Bu eser, AB Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı (DİHAA) tarafından desteklenen ve Kapasite Geliştirme Derneği (KAGED) tarafından yürütülen İnsan Hakları Akademisini Sivil Topluma Taşıma projesi kapsamında gerçekleştirilen OHAL'in insan hakları alanında çalışan akademisyenler, öğrenciler ve genel olarak alan üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışan saha araştırmasının literatür tartışması olarak hazırlanmıştır.

© KAGED, 2018.

Ticari ve çıkar amaçlı kullanılamaz.

Yayın yeri: Ankara

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla yazarın sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

GİRİŞ

Bu çalışma, *raison d'Etat*'nın toplumu dost ve düşman olarak sınıflandırdığı, kendisini ve dostunu tanrısalılaştırdığı ölçüde düşmanını şeytanlaştırdığı, dolayısıyla kendisini, kendisi ile hemhal olmayan gerçek veya tüzel kişileri hukukdışına atabilme “olağanüstü yetkisi” ile donattığı, böylelikle hukukun üstünlüğünü askıya aldığı bir karanlık dönemde, insan haklarının her halükârda ve ne pahasına olursa olsun savunulması gerektiği şiarından yola çıkarak kaleme alınmıştır. Şeytanlaştırmanın önemli hedefleri haline gelen “*üniversiter* evrenselliğin ayrılmaz unsurları olarak” bilimsel bilgi, akademik özgürlük, hakikat hakkı ve ifade hürriyeti, sözü edilen karanlık dönemin icracısı siyasal iktidarın “yerli ve milli” söylemi ile meşrulaştırdığı saldırgan uygulamalarına maruz bırakılmaktadır. Netice, insan haklarının bir *düşmanlık metaforu* olarak benimsenmesi ve böylelikle bir insan hakkı olarak akademik özgürlüğün tam anlamıyla ayaklar altına alınmasıdır. Böylesi bir iklimde, Türkiye akademisinin “bir disiplin olarak insan hakları” ile tarihsel-toplumsal imtihanını mercek altına almak, bir başka ifade ile Türkiye’de insan haklarının akademideki yeri üzerine bir soruşturma gerçekleştirmek, bir yandan bilginin kendinde taşıdığı değer, diğer yandan ise akademinin bu konudaki sicili göz önünde bulundurulduğunda akademinin bizzatı kendisine yönelik önemli bir (öz)eleştiri imkânı barındırmaktadır.

Bu bağlamda, okuyacağınız makale, bir *kavram* ve *norm* olarak insan haklarının Türkiye akademisinde hangi dönemlerde, hangi içerikle, hangi yöntemlerle ve nasıl çalışıldığını ve/veya çalışıl(a)madığını neden sonuç ilişkisi içerisinde tarihsel bir analize tabi tutma amacı

* Bu çalışmanın her aşamasında önerileriyle rehberlik eden Prof. Dr. Ülkü Doğanay’a, metnin tümüne dair kritik değerlendirmelerde bulunan Dr. İsmail Beşikçi’ye, bana kütüphanesini açan Hüsnü Öndül’e, konuya ilişkin fikirlerini paylaşarak tartışan Prof. Dr. Nilgün Toker’e ve Dr. Kerem Altıparmak’a, bilgi noksanlığımın olduğu konularda sesime kulak veren Prof. Dr. Baskın Oran’a ve Dr. Faruk Alpkaya’ya, görüşleri ile çalışmanın nihai halini almasına katkı sağlayan ve metnin son okumasını gerçekleştiren Araş. Gör. Işıl Kurnaz’a çok teşekkür ederim. Hatalar ve eksikler tarafıma aittir.

taşımaktadır. “İnsan Hakları, Akademi ve Akademik Özgürlük Gerilimi” başlıklı teorik bir çerçeveye sahip olan birinci bölüm, i. insan hakları idealini ve bu ideal etrafında biçimlenen temel hak ve özgürlükler rejimini ve ii. bu çerçeveye bağlı kalınarak bir insan hakkı olarak akademik özgürlüğün evrensel mahiyetini tartışmaktadır. “Türkiye’de İnsan Hakları, Özgürlükler ve Akademi İlişkisinin Temelleri” başlıklı ikinci bölüm ise i. Türkiye’de gerçek bir sorunsal olarak ele alınması gereken “İnsan Haklarının Gelişimi” literatürünü, yani devletçi siyasal tahayyül ve/veya bir muhayyel olarak Türk ulusçuluğu zemininde biçimlenen tarihsel inşayı eleştirel bir perspektife tabi tutarak, ii. akademi ile insan haklarının tanışmasının, BM üyeliği ve sivil toplumun oluşumuna dayandığı tespitinden yola çıkarak, iii. (kesintili de olsa) ilk gerçek insan hakları çalışmalarının gerçekleştirildiği 1960-1980 dönemi akademisine odaklanmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise “1980’i İzleyen Olağan ve Olağanüstü Dönemlerde Akademinin İnsan Haklar Sicili” başlığı altında i. 12 Eylül darbesi ile tamamıyla askıya alınan insan haklarının, AKP dönemine dek tedrici gelişimini ve bu minvalde akademinin insan hakları ile olan ilişkisinin, Kürt sorununa bağlı olarak 90’lardaki çifte standarda dayalı ikiyüzlülüğünü ve yeniden inşa olunan karakterini incelemekte ve ii. AKP’nin 2002 Ankara Kriterleri ile 2016 ve devamındaki OHAL rejimi arasında salınan 16 yıllık çalkantılı iktidarı döneminde akademi ile insan hakları arasındaki istikrarsız ilişkiyi sorgulayarak, vakalar ve hukuki süreçler ışığında günümüzdeki vahim tablonun temellerini ve parametrelerini gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır.

1. İnsan Hakları, Akademi ve Akademik Özgürlük Gerilimi

A. Bir *İdeal* ve *Norm* Olarak İnsan Hakları

“Dünya sahnesinde yeni bir ideal galebe çalıyor: İnsan hakları. İnsan hakları sağla solu, dinle devleti, devlet adamıyla isyancıyı, gelişmekte olan ülkelerle Hampstead ve Manhattan liberallerini bir araya getiriyor. İnsan hakları baskı ve zulümden kurtulmanın şiarı, evsizlerin ve mülksüzlerin sloganı, devrimcilerin ve muhaliflerin siyasal programı haline geldi. Ancak insan haklarından medet umanlar yalnızca dünyanın mazlumlari değil. Alternatif yaşam tarzları, doymak bilmez meta ve kültür tüketicileri, zevk peşinde koşanlarla Batı dünyasının playboyları, Harrods’un sahipleri, Guinness PLC’nin eski genel müdürü ile sabık Yunan Kralı taleplerini insan hakları cılasıyla parlatmışlardır. İnsan hakları postmodernitenin alinyazısı, toplumlarımızın enerjisi, Aydınlanma’nın özgürleşme ve kendini gerçekleştirme vaadinin yerine getirilmesidir. Batı tahakkümündeki milenyumun son savaşlarına ve de yeni dönemin ilk çatışmalarına insanlık ve hak bayrakları altında girmenin mutluluğunu -ya da lanetini- yaşıyoruz.”¹

Siyasal iktidarın sınırlandırılması ya da söz konusu iktidarın dahi müdahalede bulunamayacağı bireysel alanların yaratılması ve bu alanların güvence altına alınması sorunu olarak “insan hakları”, modern devletin doğuşu ile belirginleşen ve ulusal uzamdan uluslararası uzama doğru gelişim grafiği çizen bir kavramdır.² Bu bağlamda insan hakları,

¹ “İnsan haklarının zaferi”ni, “modernitenin ideolojik muharebelerini kazanan insan hakları olmuştur” diyerek ilan eden Costas Douzinas, bu *ideali* şöyle tarif etmektedir: “İnsan hakları ilk olarak belli sınıf çıkarları ile ilişkilendirildi ve yükselen burjuvazinin despotik siyasal iktidar ve statik toplumsal yapıya karşı verdiği mücadelenin ideolojik ve politik silahı oldu. Gelgelelim, ontolojik önvarsayımları, yani eşitlik ve özgürlük ilkeleri ve bunların siyasi sonuçları, yani siyasal iktidarın aklın ve hukukun taleplerine tabi tutulması gerektiği yönündeki iddia, bugün artık çoğu çağdaş rejimin temel ideolojisinin parçası haline gelmiştir ve insan haklarının tarafıllığı düşüncesi aşılmış durumdadır...İnsan hakları ideolojilerin sonunun ve yenilgisinin sonrasındaki ideolojidir, daha moda tabir ile ‘tarihin sonu’ndaki ideolojidir.” Costas Douzinas, **İnsan Haklarının Sonu: Yeni Binyılda Eleştirel Hukuk Kuramı**, çev. Kasım Akbaş-Umre Deniz Tuna, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2015, s. 15-16.

² Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü insan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 4. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2003, s. XXIII.

siyasal iktidar ile kişi arasındaki ilişkinin, bir başka ifadeyle ilk siyasal ilişkinin en önemli sonuçlarından biridir; dolayısıyla da bir iktidar ve egemenlik sorunudur.

Modern çağda siyasal iktidarın billurlaştığı en gelişkin ve karmaşık iktidar odağı ise evrensel örgütlenme biçimi olarak kabul gören “devlet”tir. Devletin, söz konusu çağda kat ettiği yol düşünüldüğünde, daha önceki siyasal birlik formlarına kıyasla³ tarihin hiçbir döneminde bu denli gelişmediği, dünyayı bu ölçüde “fethetmeyi” başaramadığı, hiçbir zaman böylesine çoğalmadığı, güç toplamadığı ve insan yaşamının her yönüne bu derece karışma olanağı bul(a)madığı ileri sürülebilir.⁴

Modern çağın yaklaşık beş yüzyıllık gelişim dinamiğinin koşulladığı devlet, üzerinde egemenlik kurduğu bireyin özgürlüğüne müdahalede bulunma *tekel* yeti ve yetkisine sahip olma konumuna/ayrıcılığına erişmiştir. Ancak bu durum, özne haline gelen insanın, metodik düalizm çerçevesinde⁵ i. kuramsal olarak bir hükümet kurmayı önceleyen, medeni hukukta

³ Devlet eşsiz bir siyasal birlik formudur. Tarihte hiçbir siyasal *entite* bu adla çağırılmamıştır. Ne Yunan *polisi* ne Roma *res publicası* ne Ortaçağ *civitası*, *respublicası* ya da *respublica Christianası* ne de İtalyan kent devleti *regnum*. Devlet sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı olan *state*, *stato* vb.’nin kökeni olan Latince *status* sözcüğünün siyasal literatüre dâhil edilmesi ve kavramlar tarihi içerisindeki dönüşümünün izleri takip edilirse modern devletin diğer birlik formları ile olan bağı/bağımsızlığı görülebilir. Zira bu form diğerlerinden tamamen farklı ve ayrıksıdır. Alexander Passerin d’Entreves, **The Notion of the State: An Introduction to Political Theory**, Oxford University Press, New York, 1967, s. 28-30.

⁴ Jacques Mourgeon, **İnsan Hakları**, çev. Ayşen Ekmekçi-Alev Türker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 13.

⁵ Olması gereken (*de lege ferenda*) – olan (*de lege lata*) ayrımı. Gustav Radbruch, insan haklarına dair söz konusu düalizmi, Marx ve Engels’e dayalı “olması gerekenin olandan kaynaklandığı” iddiasını reddederek “olması gerekenin olandan çıkarılamayacağı” tezi bağlamında tartışmaktadır. Header Leawoods, “Gustav Radbruch: An Extraordinary Legal Philosopher”, **Washington University Journal of Law and Policy**, Sayı 2, Ocak 2000, s. 505. “Metodik düalizm” olarak nitelendirilen bu tez, insan haklarının *de lege ferenda* kuramsal ve *de lege lata* normatif temellerini açıklamak için yetkin bir zemin sunmaktadır: “Radbruch’un erken dönem hukuk düşüncesi, metodik düalizm ve rölativizmin birleşimidir. Kant’ın mirasçısı Radbruch, tüm yeni Kantçılar gibi varlık ve değeri iki ayrı alana ayırarak olan-olması gereken ayrımını kabul etmiştir. Radbruch’un Kant’tan getirdiği “olması gerekenin olandan çıkarılamayacağı” ilkesi Hegelci monist düşüncenin yani akıl ve gerçekliğin birbirinde eridiği olan-olması gerekenin birbirinde birleştiği monist metodun anti-tezidir ve metodik düalizm

(*civil law*) tarif edilen haklardan farklı olarak tarihsel bir süreçte meydana gelmemiş, yalnızca “insan” olması dolayısıyla sahipliğine inanılan haklarının (doğal haklar) varlığı iddiasını, ii. normatif olarak ise bu hakların güvence altına alınması ve hukuksal kaidelere bağlanması sorununu beraberinde getirmiştir.⁶ Söz konusu sorunun ise belirli hakları ve özgürlükleri tanıma, koruma altına alma, konuya dair mekanizmaları kurumsallaştırma süreçlerinin olgunlaşması ile giderilebileceği öngörülmüştür.⁷

Bu bağlamda insan hakları, bütün insanların hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin yalnızca insan olmalarından dolayı, insan onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların tamamını kapsayan bir kavramdır.⁸ Bu kavram,⁹ genel bir anlam içermektedir ve temel hakları ve özgürlükleri içine alan ancak ondan daha kapsamlı bir *ideali* içerisinde barındırmaktadır. Bu bakımdan insan hakları kavramının, i. herhangi bir düzene ait olmayı gerektirmeyen doğal haklara sahip, ii. evrensel, iii. tarih ve mekân üstü bir “insan” kavrayışına dayalı *idealist* bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Bir başka ifadeyle bu kavram, “insancı bireycilik ve örgütlü

adıyla bilinir.” Sevtap Metin ve Altan Heper, **Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü**, Tekin Yayınları, Ankara, 2013, s. 29.

⁶ Ortaçağ siyaset öğretisinde siyasal bağ eşitsiz bir ilişkiyi ifade etmekteydi. Hükümler tebaasından önce gelirdi, prens ise halkından üstündü. Dolayısıyla hükümler tebaasından, devlet de yurttaşlarından önce gelmekteydi. Siyasal terminoloji ile *potestas libertastan* önceydi. Bir diğer deyişle, Hobbesçu manada egemenin konuta gücü olan *lex* bireylerin hak ve hukuklarını gözetilen *jus*’u öncelemekteydi. İşte doğal haklar öğretisi, Ortaçağ siyasal öğretisinin doğrudan bir eleştirisidir ve Kant’ın deyişiyle bu bir “Kopernik devrimi”dir. Aykut Çelebi, “‘Haklara Sahip Olma Hakkı’ ya da Siyasal Hakları: İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme”, **Tesmeralsektiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi**, Sayı 4, Mayıs 2009, s. 88. Doğal hukuk ve doğal haklara dair soykütüksel bir analiz için bkz. Douzinas, **op.cit.**, s. 37-166.

⁷ Cem Eroğul, **Devlet Nedir?**, İmge Yayınları, Ankara, 1999, s. 14.

⁸ Mümtaz Soysal, **Anayasa’nın Anlamı**, 6. B., Gerçek Yayınları (100 Soruda Dizisi), İstanbul, 1986, s. 190.

⁹ Burada kullanılan “kavram” sözcüğü, “soyut ve genel bir tasarım”ı işaret etmektedir, dolayısıyla “mutlak” bir niteliğe sahip değildir; aksine görecelidir, kimler tarafından hangi bağlam ve ölçütler ışığında tasarlandığı ve kullanıldığı ile bağlantılıdır.

siyasal angajmanın dayattığı kısıtlamalara karşı liberal bir haklar savunusuna”, dolayısıyla “yerleşik Batılı düzenin ilkeleri”ne işaret etmektedir.¹⁰

O halde insan hakları kavramının, pozitif hukuk tarafından tanımlanmış olsun ya da olmasın, i. insanların sahip olmaları gerekli sayılan tüm hakları ve özgürlükleri ifade ettiği, ii. pozitif hukukun dışında ve üstünde bir anlam taşıdığı ve iii. yalnız olanı, yani kamu otoritelerince tanınanı değil, olması gerekeni de içerdiği¹¹ söylenebilir. Doğal hukuk ile teması açık bırakılan bu tanımlama ile insan haklarına, zaman açısından ebedi, mekân açısından ise küresel bir geçerlilik atfedilmektedir. Bu bağlamda “bir kavram (*conception*) olarak insan hakları”nı şu şekilde betimlemek mümkündür:

“İnsan hakları...sadece belli bir tarihsel momentte anayasa ve yasalarla tanınan hak ve özgürlükleri değil, insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında bütün insanlara tanınması gereken hakları ve özgürlükleri ifade eder; bu açıdan pozitif hukuku peşinden sürükleyen ve dinamizmi yoğun bir ulaşılacak hedefler programına, bir ideal haklar listesine işaret eder. Buna karşılık temel haklar hukuksal-kurumsal düzenlemeye kavuşmuş insan hakları olarak tanımlanır. Daha açık bir ifadeyle temel haklar, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ifade eder.”¹²

Bu noktada üzerinde durulması gereken paradoks, hakkı ve özgürlüğü tanıyacak ve ihlal edebilecek, hatta yok edecek yetkiye sahip öznenin çoğu kez aynı erk olabileceği gerçeğidir.¹³

¹⁰ Alain Badiou, **Etik: Kötülüğün Kavrayışı Üzerine bir Deneme**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21.

¹¹ Bülent Tanör, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1990, s. 16.

¹² Mithat Sancar, **Temel Hakların Yorumu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1995, s.2-3. Ayrıca bkz. Mithat Sancar, “Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki”, **“Devlet Aklı” Kıskaçında Hukuk Devleti**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105-132.

¹³ *Radikal şerh*: “Çağdaş siyasi yaşamda, sadece en müreffeh ve uygar ülkelerin yurttaşlarının sahip olduğu ‘devredilmez’ insan hakları konusunda ısrarlı olan iyi niyetli idealistlerin gayretleriyle bizzat hak-sız [*haktan mahrum*] durumda olanlar arasında var olan uyumsuzluğun yarattığı acıklı ironiyle dolu bir başka paradoks daha yoktur.” İnsan haklarının doğal haklara referansla sürdürdüğü aşkınlık iddiasına, 27-45 yaşları arasında devletsiz bir mülteci olarak yaşamak zorunda olan Hannah Arendt’in son derece ciddi itirazları bulunmaktaydı. İnsan

Gerçekten de temel haklara ve özgürlüklere müdahalede bulunabilme yetkisine sahip en önemli özne, devletin kendisidir. İnsan hakları, yönetilenle yöneten arasındaki ilişkinin son derece önemli bir bölümünü düzenlediğinden, insan hakları hukukunda sağlanan güvencelerin çoğunun devlet iktidarının “mutlak müdahale yetkisi”ni sınırlamaya yönelik düzenlemeler olduğu söylenebilir. Kısaca temel haklar ve özgürlükler, genel olarak ulusal ölçekte örgütlenmiş merkezi iktidara, yani devlet erkine karşı korunmaya ihtiyaç duyan olgulardır. Söz konusu iktidarın müdahale serbestisini sınırlandıracak olan ve insan hakları kavramının çerçevesini çizen ise hukukun bizatihi kendisidir. İşte yukarıda belirtildiği üzere zamansal olarak ebedi, mekânsal olarak küresel bir nitelik taşıdığına inanılan insan hakları, devletin müdahale alanının sınırlandırılması ölçeğinde pozitif hukuk metinlerine aktarılarak temel haklar ve özgürlükler halini alır ve devletin manevra alanını düzenler.

Ancak dünyadaki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda insan haklarına dair “denklemlerin”, salt bireyin yaşadığı ülkeyle ya da uyrukluk bağı ile bağlı olduğu devletle olan ilişkisine indirgenmesi mümkün değildir. Karmaşılaşan, birbirini kapsayan ve iç içe geçen siyasal ve toplumsal ilişkilerin bireyi, uluslararasılaşan ve hatta ulusüstüleşen (*supranasyonal*) erkler aracılığı ile tanınması ve muhatap kılınması kaçınılmaz bir özne haline

haklarını bir “yurttaşlık hakkı” olarak niteleyen ve kaynağını ulusal bir topluluğa ait olmakta gören Arendt, haklara doğuştan malik olunduğu fikri ve iddiasına, herhangi bir belirli medeni, siyasal ya da sosyal hakkın varlığından önce, kişilerin, “haklara sahip olma hakkı”na sahip olma zorunluluğu ile şerh düşmekteydi. Zira devlet yurttaşlığından mahrum bırakılan azınlıklar ve devletsiz kimseler ağır insan hakları ihlallerine maruz bırakılmakta, (Yahudiler gibi) hukuki statüleri ellerinden alınarak hak öznesi olmaktan çıkarılıp soykırıma uğratılmaktaydı. “İnsan hakları her şeyden önce bütün siyasi yönetimlerden bağımsız olduğu varsayıldığı için ‘devredilmez’ olarak tanımlanmıştı; fakat insanlar siyasi yönetimlerinden yoksun kaldıklarında ve asgari haklarına geri çekilmeleri gerektiğinde, onları koruyacak hiçbir otoritenin ve onları garanti altına alacak hiçbir kurumun kalmadığı görüldü...Dünya, insan olmanın soyut çıplaklığında kutsal hiçbir şey bulmamıştır.” Hannah Arendt, **Totalitarizmin Kaynakları, Cilt II: Emperyalizm**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 274-275, 295, 309.; Rıza Türmen, “Türkiye Bağlamında Haklara Sahip Olma Hakkı”, çev. Işıl Kurnaz, **Birikim Dergisi**, Sayı 356, Aralık 2018, s. 25-28.; Stephanie DeGooyer ve diğerleri, **The Right to Have Rights**, Verso Yayıncılık, Londra, 2018, s. 2 vd.

getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda birey, onun yaşamı üzerinde somut etkileri bulunan tasarrufları gerçekleştirmek konusunda yetki sahibi olan ve ulusal ölçeği aşan bir biçimde örgütlenen ulusüstü iktidar¹⁴ (hukuksal biçimiyle *ulusüstü otorite*) ile dahi ilişkiye girmek durumundadır.¹⁵

O halde birey, i. hakkın birebir öznesi olması nedeniyle vatandaşı olduğu veya yargı yetkisi kapsamında bulunduğu devletin yönetiminin olası keyfî tasarruflarına karşı, hukuksal koruma ve ayrıca istemlerini dile getirme bakımından öncelikle ulusal ve onu tamamlayıcı ulusal hukuku aşan kimi mekanizmalar ile donatılmış durumdadır; ii. ancak bunun da ötesinde söz konusu birey, sadece yargı yetkisi alanında bulunduğu devletin hukuk düzeni içerisinde değil, uluslararası ve ulusüstü hukuk düzenlerinde de olanaklara kavuşmuştur. Bu nedenle, şunu söylemek mümkündür ki insan haklarına sahip olunması ve insan haklarının korunması sorunu, artık yalnızca devletlerin münhasıran yargı yetkisi alanlarına indirgenebilecek ya da salt devletlerin egemenlik yetkisi içinde irdelenebilecek bir konu olmaktan çıkmıştır.¹⁶

Genel geçer literatürde insan hak ve özgürlüklerinin geçmişi Antik Yunan ve Roma medeniyetlerine dayandırılmaktadır. Hemen her dönemde gerek düşünürlerin gerek siyasal iktidar sahiplerinin “insan hakları” zihniyetini sorunsallaştırdığı sıklıkla iddia edilmektedir. Dolayısıyla insan hakları, insanca bir düzen kurma çabalarının bir parçası olarak hemen tüm

¹⁴ Esra Gemalmaz, **Avrupa Toplulukları Hukukunda İnsan Hakları**, Yüksek Lisans Tezi, İÜHF, İstanbul, 1990, s. II.

¹⁵ Ozan Değer, **Avrupa Kamu Hukukunda Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasındaki Yargı Yetkisi Sorunu**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2009, s. 1-5.

¹⁶ S. Gemalmaz, **op.cit.**, s. 704. Aykut Çelebi, “haklara sahip olma hakkı” üzerine kaleme aldığı makalesini şöyle bir iddia ile başlatmaktadır: “Son yirmi yılın en gözde temalarından bir tanesi hiç kuşkusuz insan haklarıdır. ‘Kısa Yirminci Yüzyılın’ aynı zamanda şiddet ve kanla, sistematik hak ihlalleriyle dolu olduğu düşünüldüğünde insan haklarının ulus-üstü (*supranasyonal*) ve ulus-sonrası (*post-nasyonal*) boyutlarıyla ele alınması son derece önemli bir gelişmenin işaretidir. Hak ve özgürlüklerin medeni bir siyasal perspektifin kurucu unsurlarından birisi olarak kabul edilmesi ve kurumsallaşması ihtimali bile başlı başına dünya tarihsel bir olaydır.” Çelebi, **op.cit.**, s. 84.

tarihi kat eden bir kavram olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Ancak, insan hakları alanında kuramsal tartışmalar kadar önemli olan bir diğer konu, hak ve özgürlüklerin uygulama alanına girmesi, etkili bir güvence sistemine kavuşturulması meselesidir. İnsan haklarının korunması ve güvence altına alınması, 20. yüzyılın ortalarına dek esas itibariyle bir iç hukuk sorunu olarak nitelendirilmiştir. Bir başka ifadeyle temel amaç, insan hak ve özgürlüklerinin anayasal güvenceye kavuşturulması olagelmıştır.

O halde insan hakları düzenlemelerinin, insan olmaktan kaynaklanan temel hakların toplumsal gruplar ve kategoriler arasında ayırım gözetilmeksizin uygulanması gerektiğinin kabulü üzerine bina edildiği ve devlet egemenliğine içkin olan baskıcı eğilimleri denetim altına alma hedefi güttüğü söylenmelidir. Devlet ve kişiler arasındaki ilişkilerin kişiler lehine sınırlanmasının ve kişileri devletin gücüne karşı koruyan hakların teorik ve hukuksal olarak tanınmasının tarihi modern çağın ilk dönemlerine rastlamaktadır. Amerikan yerlilerinin sömürgeci güçler karşısında haklara sahip olduğu yönündeki çağcıl tartışmalar “insan hakları düşüncesi”nin modern kökenleri olarak kabul görmektedir.¹⁸ Takiben, hakların pozitif olarak tanınması sırasıyla İngiltere’de Haklar Bildirisi (1628), *Habeas Corpus* Yasası (1679), Amerikan Virginia Haklar Bildirisi (1776) ve Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi (1789) ile gerçekleştirilmiştir.¹⁹ 19. yüzyılda gelişen anayasacılık hareketleriyle ise temel hak

¹⁷ Bu perspektif modern insan hakları kuramcılarınca retrospektif olarak değerlendirilmektedir. İnsan haklarının birikimli ilerleyen ve tarihsel mücadelelerin sonucunda erişilmiş bir değerli uğrak olduğu kabul olunsa dahi meta-tarihsel bir anlatı, “insan haklarının modernliği”ni tersyüz edecektir. Zira her tür gelişkin düşünce sisteminin kökenleri Antikite’de aranabilir ve bu temayül sözü edilen düşünce sisteminin özgün, zamana ve mekâna dayalı biricikliğini gölgeleyebilmektedir. Ancak her ne kadar insan haklarının tarihi ve tarihselliği konusunda gerçekleştirilen kuramsal tartışmalar konunun kavranması açısından son derece değerli olsa da şunu belirtmek gerekir ki “kuramsal bakımdan ne kadar yanlış olursa olsun bir kişinin daha az burnunun kanamasına vesile olacak her hak talebi ve hayata geçiriliş biçimi kendi başına kuramsal açıklamayı önceler.” **Ibid.**

¹⁸ Cemal Bâli Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, Dost Yayınevi, Ankara, 2000.

¹⁹ Fransız Haklar Bildirisi ile Amerikan Haklar Bildirisi arasında şöyle önemli bir fark bulunmaktadır: Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin “Fransız”ı değil “insan”ı zikretmiş olması, Bildirge’yi Amerikan Haklar Bildirgesi’nden ayırmaktadır. Amerikan bildirgesi ulusal egemenliğin dışına çıkmaz ve dışarıya hitap etmezken

ve özgürlükler, belli bir devlet bakımından en üstün metin olarak kabul edilen anayasalarda yer almaya başlamıştır.

Başlangıçta ulusal hukuk konusu olarak değerlendirilen insan haklarının korunması meselesi, toplumsal gelişmelerin ve devletlerarası ilişkilerin seyrine paralel olarak gitgide uluslararası hukukun da konusu haline gelmiş, evrensel ve bölgesel denetimin zeminini teşkil eden uluslararası insan hakları hukukunun doğuşuna kaynaklık etmiştir. Ulusal hukuktan uluslararası hukuka giden yolda insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasına ilişkin gelişmeler ise I. Dünya Savaşı öncesi, iki savaş arası ve II. Dünya Savaşı sonrası olmak üzere üç tarihsel-toplumsal dönem olarak analiz edilmektedir. 18. ve 19. yüzyıl, köleliğin kaldırılması ve savaş hukuku kurallarının kodifiye edilmesi gibi gelişmeler ile insan haklarının korunması alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. I. Dünya Savaşı ertesinde kurulan Milletler Cemiyeti Kurucu Antlaşması niteliğindeki Misak'ta insan haklarının korunmasına dair özel bir hüküm bulunmamasına rağmen savaşı bitiren antlaşmalarda yer verilen azınlıkları koruyucu hükümler ve ardından kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) insan haklarının gelişiminde önemli aşamalar olarak değerlendirilmektedir. Sosyal ve ekonomik hakların uluslararası alanda korunmasına ilişkin en önemli adımlardan biri olan örgüt ve bünyesinde düzenlenen sözleşmeler, zorla çalışmanın yasaklanmasından sendika özgürlüğüne, eşit işe eşit ücret, kadın ve çocuk işçilerin haklarından sosyal güvenlik haklarına kadar birçok alanın koruma ve güvence altına alınmasına öncülük etmiştir.

Günümüz insan hakları hareketinin başlangıcı olarak kabul edilen ve bireyin ulusal hukukun yanı sıra uluslararası hukuk nezdinde de özne olmasını sağlayan süreç ise II. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluşu ve BM Antlaşması'nın "insan hakları" kavramını yeni dünya düzeninin temeli olarak nitelendirmesi; Genel Kurul tarafından kabul

Fransız bildirgesi sadece siyasal gövdeye, yurttaşa seslenmeyip insan olmaktan kaynaklanan evrensel hakları da dile getirmektedir. Çelebi, **op.cit.**, s.87.

edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (10 Aralık 1948), Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi (9 Aralık 1948), bu sözleşmeleri tamamlayıcı nitelikteki Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin kabul edilmesi (1966) ve Avrupa Konseyi (AK) bünyesinde kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çağdaş insan hakları mevzuatının temelleridir²⁰ ve normatif alanın yani hukuksal rejimin parametreleridir.

B. Akademik Özgürlük Kavramının Bir Hak Olarak İnşası

İnsan haklarının akademide bir disiplin olarak çalışılmasından önce ilk görünümünün temelleri ise akademik özgürlüğün bizatihi kendisinin bir insan hakkı olarak ele alınıp alınmadığı sorusunda yatmaktadır. Zira bir iktidar sorunsalı olarak insan haklarının akademi çatısı altında özgürce çalışılabilmesi için öncelikle bu konuyu çalışanların kimi haklarla donatılmış olması gerekmektedir. Bu bağlamda, akademik özgürlük ile insan hakları arasındaki bağıntının nüvelerinin 19. yüzyılın ortalarına dayandırıldığı görülmektedir. Bu alandaki özgürlüğün, korunması gereken bir hak olarak inşa edilmesi gerekliliğine dayalı perspektifin tarihsel gelişimi hem akademik özgürlük kavramın netleştirilme çabaları hem insan haklarının bir *ideal* olarak evrensel norm biçiminde (tedricen) yerleşmesi hem de kavram netleştikçe söz konusu evrensel normun bir parçası haline gelmesi ile paralel ilerlemiştir; ulusallıktan uluslararasılığa ve hatta ulusüstülüğe doğru.

²⁰ İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması denildiğinde insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası normlar, kurallar ve insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası mekanizmalar akla gelmektedir. Uluslararası insan hakları sisteminde insan haklarının BM ile bölgesel örgütler bünyesinde korunması olarak ikiye ayrılarak incelenmesi söz konusudur. BM'nin gerek normların oluşturulmasında gerek bu normların uygulanmasında etkisi çok önemli olmakla birlikte uluslararası insan hakları rejiminin esasen kurulan mahkemeler ile bölgesel düzeyde geliştiği ve evrensel standartları inşa ettiği ifade edilmelidir. Bu gelişmenin özellikle AK bünyesinde hazırlanan AİHS ve Avrupa'da bir kamu hukuku alanı oluşturmak üzere kurulmuş Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadıyla sağlandığını söylemek mümkündür. Bu konuda eleştirel bir çalışma için bkz. Katerina Tomasevski, "Global Zirvelerde İnsan Haklarının Aşınması", **İnsan Hakları Yazıları Dergisi**, İnsan Hakları Derneği Yayınları, 1998, s. 136-144.

Akademik özgürlüğün ilk modern tanımı Berlin Üniversitesi'nin kurucusu Wilheml von Humboldt tarafından 19. yüzyıl Almanya'sında yapılmıştır. Humboldt, üniversiteyi devlet bünyesinde ve devletin sorumluluğunda kurulan ve devletin desteğiyle faaliyetlerini sürdüren bir kurum olarak tasarlamakla birlikte, siyasal iktidarın kısa vadeli tasavvurlarının bir sonucu olarak öğretim ve bilimsel üretim sürecine yönelik potansiyel olumsuz etkilerini asgariye indirebilmenin olduğu kadar, *üniversiter* alanı dinsel etkilerden azade kılabilmenin bir yolu olarak da akademik topluluk üyelerinin öğretim, öğrenim ve araştırma faaliyetlerindeki özgürlüğünün, üniversitenin temel kurucu ilkesi olarak tarif edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Bu anlamda, “akademik özgürlük ilkesi” ilk olarak Prusya’da, üniversitenin temel kurucu ilkesi olarak tarif edilmiş ve *Humboldtian* üniversite, evrensel bir model haline gelmiştir.²¹

Humboldt tarafından geliştirilen tarife göre öğretim özgürlüğü (*Lehrfreiheit*) ve öğrenme özgürlüğü (*Lernfreiheit*) akademik özgürlüğün en önemli iki bileşenidir. Bu iki kavram Almanya’da profesörlerin sınıf içinde veya laboratuvarlarda sınırsız öğretme özgürlüğüne, öğrencilerin ise öğretim elemanlarından herhangi bir baskı görmeksizin istediklerini öğrenme hakkına sahip oldukları biçiminde yorumlanmış ve uygulanmıştır. Ayrıca Alman üniversiteleri, akademik özgürlüğün önemli bir şartı olan kurumsal üniversite özerkliğini kendi yöneticilerini ve öğretim üyelerini seçmek suretiyle önemli bir ilke de imza atmışlardır.²² 1850 yılında Prusya Anayasası’nda “bilim ve bilim öğretimi serbesttir” ifadesi

²¹ Cenk Yiğiter, **Türkiye’de Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012, s. 581-582. 1809 yılında kurulan Berlin Üniversitesi’nin çatısını ve bilimsel anlayışını belirleyen Humboldt üniversitenin hedefini i. öğretimin felsefe yolu ile sağlanması, ii. temel bilimlerin derinlemesine işlenmesi, iii. araştırma ve öğretim birliğinin sağlanması, iv. devlet ve kiliseye karşı olmak, biçiminde belirlemiştir. Ali Rıza Erdem, “Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetimsel Açılardan Yaklaşım”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 3(2), Ağustos 2013, s. 103.

²² Fatma Nevra Seggie ve Veysel Gökbek, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Akademik Özgürlük”, **Analiz**, Haziran 2014, Sayı 98, s. 13-14. Akademik özgürlüğü “bilimsel” olarak tartışma iddiasındaki bu makale,

ile karşılanmaya çalışılan akademik özgürlüğün *ilksel* biçimi, bir prensip olarak adım adım önce kıta Avrupası ve -Latin Amerika da olmak üzere- Amerika kıtasına, ardından ise tüm dünyaya yayılmıştır.²³

Daha kapsayıcı bir manada bilim özgürlüğünün geniş bir tarifine ise ilk kez *Weimer* Anayasası'nda tarif edilen *Wissenschaftsfreiheit* ilkesinde rastlanmaktadır. Almanya'da akademisyenlerin hukuki statüsünün memur (*Beamte*) niteliği taşımasından ötürü, bilimsel faaliyetin kamu otoritelerince yönlendirilebilir olması, siyasal hayatın temel endişe kaynaklarından biri olarak öne çıkmıştır. Faşizm uygulamalarından sonra 1949'da Bonn Temel Yasası'nda yeniden tarif edilen bu ilke, esasen bilimsel faaliyetin doğasına yabancı olduğu kabul edilen müdahalelerin önünü almak amacıyla geliştirilen bir özgürlükler alanı olarak tarif edilmiştir. Esasında sözü edilen tarif, von Humboldt tarafından geliştirilen üniversite özerkliği fikrinin doğal bir tamamlayıcısı ve normatif dayanağını oluşturmaktadır. Sorunu “akademik özgürlük” başlığı altında ele almanın üniversite tartışmasına yaptığı asıl katkı, kendini burada ortaya koymaktadır: Üniversiteyi, kurumsal özerkliğin, özgürlüğün

hükümete yakın SETA tarafından desteklenen bir çalışmadır ve akademik özgürlüğe yönelik kapsamlı saldırıların hemen öncesinde, hükümetin 2023 hedeflerine bağlılığı da içeren şöyle bir açıklama ile yayınlanmıştır: “Akademik özgürlük dünyada olduğu gibi Türkiye yakın tarihinde de genişlemesinden çok kısıtlanmasıyla gündeme gelmiştir. Türkiye’de akademik özgürlük, çoğu zaman üniversite özerkliği ve rektörlük seçimlerine indirgenmiş, temel sorunlar üzerinde durulmamış ve tartışmalar bilimsel olmaktan ziyade siyasi bir niteliğe bürünmüştür. Bugün geldiğimiz noktada, yakın tarihimizdeki büyük akademik özgürlük ihlalleri son bulmuş olmasına karşın, akademik özgürlüğün kısıtlanmasına sebep olan yasal ve pratik birçok sorun varlığını halen devam ettirmektedir. 21. yüzyılda Türkiye üniversitelerinin dünya üniversiteleri arasında hak ettiği yeri alabilmesi; üniversitede akademik çevreyi oluşturan tüm bireylerin öğrenme, öğretme ve araştırma özgürlüklerinin hiçbir baskı görmeden, hissetmeden yahut oto-sansüre uğramadan çalışmalarını yapmasıyla mümkündür. Daha etkin ve verimli bilimsel çalışmalar yapmak, Türkiye üniversitelerini dünyada daha iyi bir yere taşımak ve dolayısıyla Türkiye’nin 2023 hedeflerini gerçekleştirmek için, akademik özgürlüğün var olduğu ve sürdürülebildiği kampüs ortamları yeşertmek en öncelikli politika hedefi olmalıdır.”

<https://www.setav.org/gecmisten-gunumuze-turkiyede-akademik-ozgurluk/>

²³ Bilgen Kükner, “Bir Hak Olarak Akademik Özgürlük”, *ViraVerita e-Dergi*, Sayı 2, 2015, s. 74.; W.G Metzger, “Profession and Constitution: Two Definisionin Akademik Freedom in America”, *Texas Law Review*, 66, 114-145.

sadece bir boyutunu oluşturduğu daha karmaşık ve çeşitli ilişkiler bütünü olarak kavramak bu sayede mümkün hale gelebilmektedir. Özgürlük sorununun kapsamının genişliği ve boyutlarının zenginliği böylelikle ortaya çıkmaktadır.²⁴

Her ne kadar yeni bir kavram olsa da akademik özgürlük, ifade özgürlüğü ve üniversite özerkliği ile iç içe geçmiştir; ancak kendine özgü yönleriyle diğer benzeş ve yoldaş kavramlardan ayrı bir hak ve özgürlük alanı olarak tarif edilmesi gerekmektedir. Zira uzun yıllar boyunca *kurumsal bir yetki* olan “üniversite özerkliği”nin gölgesi altında ihmal edilen bu kavram, ihlali halinde sorumluluklar doğuran bir insan hakkı olarak inşa edilmeye ve kabul görmeye ihtiyaç duymaktadır. Bilimsel bilginin aslı kaynağı olan üniversitelerde gerek bilginin üretimi gerekse yayılması aşamasında akademisyenleri korumaya yönelik bir kavram olarak ortaya çıkan akademik özgürlük, bir adlandırma veya nitelendirme sorunu ile de karşı karşıya kalmıştır: Akademik özgürlükler, akademik özerklik, kurumsal özerklik, bilimsel özgürlük, bilimsel özerklik gibi. Ancak evrensel literatürde söz konusu kavramdan anlaşılması gereken genel çerçeve, öğretim elemanları ve öğrencilerin araştırma, yayımlama, öğrenme ve öğretme alanlarında baskı ve kısıtlamalara maruz kalmadan en yetkin düzeyde faaliyet gösterebilmeleri için sahip olmaları gereken *hak* olarak kabul görmelidir. Nitekim UNESCO’nun 11 Kasım 1997 tarihli Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı -her ne kadar geniş anlamda öğrencileri kapsamasa da- bu konuda çok önemli bir zemin sunmaktadır. Bu kararın 27. maddesine göre akademik özgürlük şöyle tanımlanmaktadır:

²⁴ Ahmet Murat Aytaç, “Akademik Özgürlüklerin Öznesi Kimdir?”, **Mülkiye Dergisi**, 40(3), 2016, s. 182.; Ayrıca bkz. Kerem Altıparmak, “Akademik Özgürlük ve Türkiye”, **Mülkiye Dergisi**, 40(3), 2016, s. 189-196.; Ozan Değer, “Akademi, İktidar ve En Alttakiler Üzerine Bir Deneme”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 253(12), Ocak 2007, s. 47-49.

“[Akademik özgürlük] Başat öğretiyle kısıtlanmadan, öğretim ve tartışma özgürlüğüne, araştırma yürütme ve sonuçlarını yayma ve yayınlama özgürlüğüne, içinde çalıştıkları kurum ya da sistem hakkında görüşlerini özgürce ifade etme özgürlüğüne, kurumsal sansürden özgürlüğe ve profesyonel ya da temsili akademik organlara katılma özgürlüğüne hak[tır].”²⁵

Tavsiye Kararı, akademik özgürlüğü, içinde bulunduğu sistemden ve çevreden soyutlanmış öznelerin özgürlük alanı olarak gören liberal yaklaşımın ötesine geçmektedir. Kararın akademik özgürlük tanımı, ancak akademik topluluk içinde var olabilecek özgür ve etkin özneleri hedeflemektedir. Bu bağlamda, akademik özgürlüğün herkesin sahip olduğu bir hak olmadığı, bir diğer ifadeyle herkesin sahip olduğu insan hakları arasında yer almadığı söylenmelidir. Bu nedenle, akademik özgürlük düşünce ve ifade özgürlükleriyle tam anlamıyla örtüşmediği gibi, anayasal “bilim ve sanat hürriyeti” ile de örtüşmemektedir. Zira akademik özgürlük, akademik topluluğa özgü bir haktır.²⁶

O halde en yalın anlamıyla akademik özgürlük, akademik çevrenin tüm bileşenlerinin baskı görmeksizin akademik faaliyetlerini sürdürebilme özgürlüğü olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla akademik özgürlük, akademik topluluğun oluşturduğu bilim insanları, öğretim elemanları ve öğrencilerin,²⁷ özgürce akademik ve bilimsel çalışmalarını seçme, hayata geçirme ve yayma özgürlüğünü kapsamaktadır. Bu anlamda, akademik özgürlük, ifade özgürlüğünü, öğrenme özgürlüğünü, öğretme özgürlüğünü ve araştırma yapma özgürlüğünü bir bütün olarak ihtiva etmektedir. Akademisyenler akademik özgürlüğü genellikle bu özgürlüğü tüm iktidar odaklarından arı, istediğini yapabilme özgürlüğü olarak

²⁵ Gökçen Alpkaya, "UNESCO'nun 1997 Tarihli Kararı Işığında Akademik Özgürlük." **Cevat Geray'a Armağan**, 2001, s. 230.

²⁶ **Ibid.**, 234.

²⁷ Akademik özgürlük yalnızca öğretim üyelerinin özgürlüklerini değil akademik çevrenin tüm bileşenlerinin özgürlüklerini ifade etmektedir. Bu açıdan öğrenciler, akademik özgürlüğe sahip olması gereken akademik çevrenin bir topluluğu sayılmaktadır.

tanımlamaktadır.²⁸ Ayrıca, üniversite özerkliği ve bununla birlikte bireysel hak ve özgürlükler, iş güvencesi ve ekonomik özgürlük ile karar alma süreçlerine eşit olarak katılma hakkı da dâhil akademik özgürlüğün çok önemli paydaşları olarak değerlendirilmelidir.²⁹

Ancak üniversitelerin kuruluşundan itibaren ve günümüzde hala tartışma konusu olan bu sorunun özünde, adından sıkça söz edilen bu kapsamlı özgürlüğün hem insan hakları kavramı çatısı hem de temel hak ve özgürlükleri tarif eden pozitif hukuk metinleri ile güvence altına alınmaksızın, yerinin ifade özgürlüğü ve/veya kurumsal özerklik kavramları ve tartışmaları ile doldurulmuş olması yatmaktadır. Zira ne ifade veya bilim ve sanat özgürlükleri ne de kurumsal serbestiyet alanları çerçevesinde ele alınan söz konusu mefhum, ideal bir akademik özgürlük zemini yaratmıştır. Bu da yeni bir hak alanının doğmasının önünde uzun zaman engel teşkil etmiştir.

Bu bağlamda, akademik özgürlüğün, bir hak olarak insan hakları kavramının ve hukukunun ilgi alanına girmesi, bu özgürlük adına yapılması gerekenler için kamu gücünün harekete geçmesi gerekliliği ile gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle akademik özgürlüğün bireysel ve kurumsal bağlamda etkin olarak sağlanması sorumluluğu, onun bu alanda siyasi erk olarak düzenleme işlevini gerektirmektedir.³⁰ Bu yaklaşım evrensel anlamda kabul görmekle beraber anayasal bir temel hak halini almış değildir. Ancak gerek bildirgeler biçiminde kaleme alınan uluslararası belgelerde gerekse insan hakları sözleşmelerinde ve mahkeme kararlarında yer alan akademik özgürlük, kavramın bir insan hakkı olarak yerleşmesinin en önemli göstergesidir. Bunların en önemlisi, 6-10 Eylül 1988 tarihleri arasında Lima’da toplanan Dünya Üniversiteler Servisi’nin yayımladığı Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi’dir. Bu bildirgeye göre akademik özgürlük,

²⁸ Kükner, **op.cit.**, s. 68.

²⁹ Seggie ve Gökbil, **op.cit.**, s. 11.

³⁰ **Ibid.**, s. 69.

“akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerindeki özgürlükleri” biçiminde tanımlamıştır.³¹ Bu tanım (ve bildirgede kabul edilen ilkeler), diğer birçok ulusal ve uluslararası belgenin, yargı kurumunun ve/veya akademik çalışmanın akademik özgürlüğe dair sınırlarının yorumlanmasında temel teşkil etmiştir: UNESCO’dan BM sözleşmelerine, AİHM kararlarından, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın konuya dair hükümlerinin yorumlanmasına dek.³² Ezcümle , pozitif hukuktan eksik kılınmış olsa veya bir evrensel insan hakkı olarak kabul edilmesine rağmen ihlal edilse de insan hakları idealinin bir parçası kılınarak ve kendi özgürlüğü çerçevesinde insan haklarının akademik bir çalışma alanı olarak inşasının da garantisi haline gelmektedir. Zira biri olmadan diğerinin hayata geçmesi mümkün değildir.

³¹ Belgeler, “Dünya Üniversiteler Birliği Lima Bildirgesi: Akademik Özgürlük ve Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği”, **Bilim Eğitim Toplum Dergisi**, s. 89.

³² Kükner, **op.cit.**, s. 71 vd.

2. Türkiye’de İnsan Hakları, Özgürlükler ve Akademi İlişkisinin Temelleri

A. Literatürde “İnsan Haklarının Gelişimi” Sorunsalı

Türkiye’de akademi ve insan hakları etkileşiminin analize tabi tutulabilmesi, insan haklarının gelişiminin bir zemin olarak kabul edilmesi ile mümkündür. Zira mefhumun varlığı veya yokluğu, onun akademideki yerinin mercek altına alınabilmesini mümkün kılabilir; aksi, akademide insan haklarının izlerini sürmeyi imkânsız kılacaktır. Ancak “Türkiye’de insan haklarının gelişimi” üzerine kaleme alınan çalışmaların büyük bir bölümü (istisnalar elbette mevcut) -her ne kadar insan hakları idealine bağlı kalma şiarı ile yazıldığı iddia olursa da- genellikle ya Türk ulusçuluğunun veya devletçi siyasal tahayyülün ya da Türk anayasa hukuku tarihinin etkisi altında kaleme alınmış, dolayısıyla Selçuklu Devleti’nden günümüze hatta Orta Asya Türk topluluklarına dek uzanan, bir yandan retrospektif diğer yandan ise sınıflandırma açısından son derece sorunlu nitelikler arz etmektedir.³³ Bunun yanı sıra İslamiyet’in kabulünün de bir sınıflandırma ölçütü olarak kabul edilmesi, sözü edilen sorunu derinleştirmekte ve insan haklarının modern ve evrenselci iddialarına gölge düşürmektedir. Bu sorunun belirmesindeki en önemli unsurlar, i. 20. yüzyılın ortalarına dek Osmanlı-Türkiye tarihinde özerk bir sivil toplumun oluşamaması ve ii. bilimsel veya akademik çalışmaların

³³ Örneğin, Ahmet Mumcu, “İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri” başlıklı eserinde “Türkiye’de İnsan Haklarının ve Kamu Özgürlüklerinin Gelişimi”ni Türklerde “İslamiyetin Kabulünden Önce”, “İslamiyet Döneminde”, Selçuklu ve Osmanlıyı kapsayacak biçimde “Tanzimat’a Kadar” vb. biçimde sınıflandırmıştır. Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s. 145 vd.; Son derece muhalif ve olabildiğince gelişkin bir insan hakları tarihi kaleme alan Erol Anar da benzer bir ayrımı tercih etmiş ve “İnsan Hakları Tarihi” başlıklı eserinde “Türkiye’de İnsan Hakları” bölümünü “Selçuklularda İnsan Hakları”, “Osmanlılarda İnsan Hakları” ve “Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları” biçiminde sınıflandırmıştır. Erol Anar, **İnsan Hakları Tarihi**, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1996, s. 85 vd.; Keza, Münici Kapani de “Kamu Hürriyetleri” başlıklı eserinde “Türkiye’de Kamu Hürriyetlerinin Gelişmesi” başlıklı bölümü “Osmanlı İmparatorluğunda” ve Cumhuriyet Türkiye’sinde” biçiminde sınıflandırmış ve Osmanlı döneminde insan haklarının Tanzimat’a kadarki gelişimini “İnsan Hakları ve Hürriyet Kavramının İslam Felsefesinde Yeri” kapsamında ele almıştır. Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1964, s. 64 vd.

insan hakları mefhumu ve temel hak ve özgürlükler üzerine yoğunlaş(a)mamasıdır. Birbirini besleyen bu iki önemli mesele hem insan haklarının sosyal hayattaki karşılığının zayıf kalmasına hem de temel hak ve özgürlüklerin betimlenmesinden ziyade, sosyal-siyasal veya kuramsal tartışmalar eşliğinde bir külliyyatın oluşmasının önünde de engel teşkil etmiştir. Nitekim bir asrı aşkın bir dönemin insan haklarına dair soruşturması gerçekleştirilmek istendiğinde -akademi ile ilişkisi bir yana- araştırmacının karşısına çıkan, genellikle her defasında anayasal metinlerin içerdiği hak ve özgürlüklere dair hükümler ve düzenlemelerdir. Halbuki bu başlık çok daha kapsamlı ve radikal bir analizi hak etmekte ve gerektirmektedir. Fakat sözü edilen kısıtlılıklar, meselenin *legal* bir alana hapsolmasını beraberinde getirmiş, belli bir hak kategorisine dair (akademik özgürlük, ifade özgürlüğü veya işkence yasağı hakkı gibi) derinlikli bir tarihsel çalışma yapılmasının temelleri en başından yok edilmiştir.

Ancak her ne kadar böylesi sınırlılıklar ile malul olursa da eldeki verilere dayalı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme süreci ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve sonrasındaki *resmî tarihsel uğraklar veya milatlar*, insan haklarının bir kavram ve norm olarak geçirdiği evrime dair -sosyal etkilerinin kapsamlı analizi haricinde- aşağı yukarı ipuçları içermektedir. Bu konuyu Türkiye bağlamında “tartışan” çalışmalar, esasen 20. yüzyılda isme ve cisme kavuşmuş insan haklarının nüvelerini 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda gözlemlemektedirler. Bu tarihler öncesindeki “insan hakları yoksunluğu” ise Taner Timur tarafından şöyle değerlendirilmiştir:

“Osmanlı kültürü, Batı’da insan hakları konusundaki gelişmelere temel teşkil eden hümanizm, tabii hukuk ve tarihi maddecilik gibi akımların hemen hepsine yabancı kaldı. Ve bunlara kapıları kapayan en büyük engel de, sanıldığının aksine dinci dünya görüşü değildi. Bunları frenleyen, aslında İslamiyet’i de Ortaçağ koşullarına hapseden ve yenilenmesini önleyen toplumsal koşullar olmuştur. Başka bir ifadeyle Osmanlı

toplumunda, Batı’da 15. yüzyıldan itibaren olduğu gibi skolastik ve ilahiyat dışında özgür düşüncenin sığınıp gelişebileceği bir *sivil toplum alanı* yaratılmamıştı.”³⁴

Bu bağlamda, Osmanlı-Türkiye insan hakları gelişimi konusunun sözü edildiği biçimde ele alınması -o dönemin akademideki yansımalarının izlenmesi son derece güç olmakla birlikte- üniversitelerde verilen “amme hukuku, anayasa hukuku veya siyasal bilimler” derslerindeki *resmî tarihsel uğraklar veya milatlar* olarak kabul gören Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanuni Esasi çerçevesine hapsolmasına da kaynaklık etmiştir.

Böyle bir çerçeve içerisinde, insan haklarının gelişimi -*özellikle temel haklar ve özgürlükler, yani insan haklarının pozitif hukuka aktarılmış boyutu göz önünde bulundurulduğunda*- genellikle Tanzimat Fermanı’ndaki kimi hükümlerin tabii hukukun pozitif hukuka da girmiş olduğu ve çağdaş anayasaların “amme hakları” ve “esas haklar” gibi kısımlarının bu felsefenin etkisiyle yazıldığı belirtilip Tanzimat Fermanı’nın da bunlar arasında sayılabileceği ileri sürülerek 1839’dan itibaren ele alınmaktadır.³⁵ Bülent Tanör’ün ifadesiyle Tanzimat, “hak ve özgürlükler bakımından eksik ama derli toplu ilk Osmanlı listesini getirmektedir.”³⁶

Dolayısıyla “Türkiye’de insan hakları” konusunun başlangıç tarihi uzun yirminci yüzyıl da denebilecek bir tarihsel momentin ilk durağı olarak kabul edilen 1839 tarihine sabitlenmektedir ve üniversitelerde insan hakları meselesi bu minvalde işlenmektedir: Tohumlarının Avrupa’daki gelişmelerden etkilenerak fakat düşünsel ve felsefi arka planı zayıf bir nitelik arz ederek atıldığı Tanzimat Fermanı’na. Modernleşme sürecinin diğer resmî uğrağı, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı da dini ve milli topluluklar arasındaki ayrımları ortadan kaldırmaya yönelik hükümleri nedeniyle Türkiye’de insan haklarının gelişimine katkı sağlayan bir diğer önemli belge olarak nitelendirilmektedir. Özellikle Türkiye’de modern

³⁴ Taner Timur, “Önsöz”, **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. xvi-xvii.

³⁵ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat**, I. Cilt, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 52.

³⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı Türkiye Anayasal Gelişmeleri**, 10. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul, 2004, s. 89.

azınlıklar kavramının ve hukuksal güvencelerin öncülü olarak da kabul edilen bu belgenin amacı esasen “Müslüman olmayan uyruklara Müslümanlarla her yönden eşitlik sağlamaktı[r].”³⁷ Kolektif haklar savunusunun da ilk örneği olarak kabul edilebilecek Islahat Fermanı, ulusların kendi kaderini tayin hakkının ilk aşaması olarak “Hristiyan milletlerin bağımsızlık bildirisi”³⁸ olarak dahi değerlendirilmiştir. O halde Tanzimat ile birlikte ele alındığında ardıl insan hakları deklarasyonları biçiminde nitelendirilebilecek bu iki belgenin Türkiye-Osmanlı insan hakları tarihinin, dolayısıyla akademide izleri aranan insan haklarının da olmazsa olmaz evreleri olarak kabul gördüğü ifade edilebilir.

1876 yılında kabul edilen Kanuni Esasi ise bu konuda ilk anayasal referans olarak gösterilen ve insan haklarının sınırlı da olsa Batı standartlarını örnek aldığı teşkilatı esasiye olması bakımından bir temel özelliği taşımaktadır; sınırlılıklarına rağmen birçok hakkın Batı standartlarını örnek alarak anayasal güvencelere kavuşturulduğu ifade edilen ilk ve en önemli belgedir. Haklar ve özgürlükler ile yargısal güvenceler konusunda birçok hükme sahip bu anayasa, bir yandan söz konusu özgürlükleri resmen güvence altına alırken diğer yandan sınırlarını son derece güçlü bir biçimde çizerek, insan hakları rejimini bağımsız bir haklar kataloğu biçiminde ele almayı imkansızlaştıracak bir hikmet-i hükümet anlayışı ile “padişahın ve hükümetin emniyeti, bekası” gerekçeleriyle “askıya alma” yetkileri barındırmıştır. Dolayısıyla ilk anayasada, din özgürlüğünden kişi özgürlüğüne, mülkiyet hakkından basın özgürlüğüne, işkence yasağından eğitim özgürlüğüne dek geniş bir yelpazede hak ve özgürlüğe yer verilmekle beraber bunların hemen tümünün “hükümetin emniyetinin ihlal edildiği (md. 113)” kanaatine varıldığında askıya alınacağı açıkça hükme bağlanmıştır. Ancak ne olursa olsun literatür 1876 Anayasası’nı temel haklar ve özgürlükler bakımından -kâğıt üzerinde kalsa dahi- 1924 Anayasası’ndan ileri görmektedir. 1876 Anayasası’ndan sonra

³⁷ **Ibid.**, s. 96.

³⁸ **Ibid.**, s. 97.

gelen İstibdat Dönemi'nin (1878-1908) insan hakları tarihinde yeri yoktur; zira bu dönem “iki kişinin dahi yan yana gelmesi”ni bir rejim sorunu olarak gören sarayın baskıyı son derece artırdığı ve hak ve özgürlükleri hem kâğıt üzerinde hem de uygulamada sonlandırdığı bir dönemdir. İnsan haklarının sosyal hayatın her alanında askıya alındığı bu dönem akademi ve insan hakları açısından da bir kara deliktir.³⁹ 1909'dan sonraki anayasa değişiklikleri ve sosyal-siyasal yaşamdaki serbestleşme akademiyi de etkilemiş ve insan haklarının “resmî” kavranışı tekrar müfredata girmiştir.

Bu konuda kayıtlı bilginin de yetersiz olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak Cem Eroğul'un Mülkiye'de insan haklarının gelişimine dair gerçekleştirdiği çalışmada verdiği bilgiler (sözü geçen resmî tarihsel izleği takip etse de) hem Mülkiye'nin hem diğer üniversitelerin insan hakları meselesine yaklaşımı üzerine fikir verir niteliktedir:

“Mülkiye'de insan hakları düşüncesine ve eğitimine karşı ilginin kökleri çok derinlere uzanmaktadır. Gerçekten de ilk Anayasa Hukuku dersi, 1. Meşrutiyet'in ilanını izleyen yılda, yani 1877'de okutulmaya başlanmıştır. Bilindiği gibi, özellikle XIX. yüzyılda, anayasacılık hareketi özgürlükler için savaşımın önde gelen araçlarından biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, bu genel kuralın dışında kalmamıştır. Kanun-u Esasi'yi ilan etmek de savunmak da, okutmak da, özgürlükçü eylemler olmuştur.

1879'de anayasanın II. Abdülhamit tarafından rafa kaldırılması, Mülkiye'deki Anayasa Hukuku dersinin de programdan çıkarılmasına neden oluyor. Gerçi 1891'de bu dersin adını programda yeniden görüyoruz ama artık özgürlükçü düşüncenin bir parçası olarak değil, gelenekçi din eğitimi içinde boğulmuş, düzen savunucusu bir öğretimin ögesi olmuş bir durumda. Anayasa Hukuku dersinin gerçek başlangıcı, II. Meşrutiyet. Hürriyet'in ilanını izleyen yılda, yani 1909'da Mülkiye'de artık hiç vazgeçilmeyecek bir ders olarak Anayasa Hukuku okutulmaya başlanıyor.”⁴⁰

³⁹ Buraya kadar olan dönemde, aynı tarihlerde Avrupa'da yeşeren akademik özgürlük namına herhangi bir emare görmek mümkün değildir. Sosyal-siyasal alanda dahi insan haklarının uygulama alanı bulduğunu iddia etmenin oldukça güç olduğu bu süreç, bilim ve ifade özgürlüğünün ve yükseköğretim özerkliğinin söz konusu olmadığı bir tarihsel süreçtir. Modernleşmenin etkileri ile kurulan üniversiteler hem insan haklarına hem de bir hak olarak akademik özgürlük mefhumuna oldukça mesafelidir.

⁴⁰ Cem Eroğul, “Mülkiye'de Yeni Bir Enstitü: İnsan Hakları Merkezi”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt 3(3), 1978, s. 49.

Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki insan hakları gelişimi ise yukarıdaki perspektife bağlı kalınarak tek partili rejim ve 1924 anayasası çerçevesinde ele alınmaktadır; yeni rejim, hak ve özgürlükler açısından anayasanın öngördüğünden farklı ve baskıcı bir tablo yaratmıştır. “Türk devrimi”nin ihtiyaçları öne sürülerek Sıkıyönetim ve İstiklal Mahkemeleri⁴¹ ya da resmî ve/veya fiili uygulamalar aracılığıyla hak ve özgürlük mefhumları hiçe sayılmıştır. Yaşam hakkının güvencesiz olması, çalışma hayatının korporatist niteliği ve angarya yasağının her anlamda ihlali, zorunlu yerleştirme ve yer değiştirme siyasetinin uygulanması, basın üzerindeki tekel ve baskılar, laisizmin radikal, yer yer fanatik bir biçimde yorumlanması aracılığıyla dinsel özgürlüklerin kısıtlanması, düşünce suçları, kolektif hakların reddi (soykırıma varan toplu öldürmeler), siyasal katılım haklarının minimuma indirilmesi, güçler birliği ve yargı bağımsızlığı sorunu, modern ve gelişmekte olan birçok hak biçiminin yok edildiğinin göstergeleridir. Böylesi bir dönemde insan haklarının akademide yer alması pek mümkün görünmemektedir.⁴² Bu süreç tek partili dönemin sona erdiği 1945 tarihine kadar devam etmiş ve insan hakları konusundaki uygulamalar resmî belgelerin öngördüğünün aksine son derece olumsuz bir seyir izlemiştir.

O halde bu uzun dönem için şu söylenebilir: İnsan hakları konusundaki bu tip bir *resmî ölçüt*, insan haklarının yüzyılı aşkın bir süre sosyal, siyasal, felsefi, kültürel ve/veya bilimsel anlamda bir özgürlük sorunu olarak ele alınmaktansa Batılılaşmanın görüngüsel bir imgesi

⁴¹ Hüsnü Öndül, “Adil Yargılanma ve Savunma Hakkı başlığı içerisinde ‘İstiklal Mahkemeleri Yargılamaları’, ‘1938 Harp Okulu ve Nazım Hikmet’, ‘Dünden Bugüne Satır Başı Hukuku Sonuçları: 1925-38 Yargılamalarından Genel Sonuçlar’”, **İnsan Hakları yazıları**, Ç Yayınları, Ankara, 1997, s. 36-48. Türkiye’nin insan hakları siciline dair genel bir eleştirel hukuk panoraması için çalışmanın tümüne bakınız.

⁴² 1933 üniversite “reformu” ise “devrim yasaları ve ihtiyaçları, üniversite müfredatının gerici niteliği, kadronun ataleti, eğitimin Avrupa standartları ile yarışmaması vb.” ile gerekçelendirilmiş olsa da Türk Tarih Tezi’nin desteklenmesi yönündeki tepeden inme baskılara ve müdahalelere mesafeli duran hocaların tasfiyesi ile sonuçlanmış, akademik özgürlük ihlal edilerek “reform”un kendisi insan haklarının bizatihi konusu haline gelmiştir. Konu hakkındaki bir tartışma için bkz. Nurşen Mazıcı, “Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu”, **Birikim Dergisi**, Sayı 76, Ağustos 1995.

olarak salt hukuksal bir perspektife dayandırıldığı, sosyal ve bilimsel bir kaygının neticesinde sorunsal halini almış bir mefhum olmadığının göstergesidir. 20. yüzyıl Osmanlısında insan hakları üzerine derinlikli çalışmaların ve düşün akımlarının oluşmadığı bir gerçektir,⁴³ ancak Osmanlı ve insan hakları başlığının genel geçer literatürde yalnızca bir temel haklar sorunu olarak irdelenip, üstelik bu hakların uygulanıp uygulanmadığına dair enikonu bir değerlendirme yapılmaksızın kuramsal bir arka plana dayandırmak yerine resmî belgeler kronolojisine başvurulması söz konusu tarihselliğin son derece yüzeysel ve eksik ele alındığının göstergesidir. Osmanlı-Türkiye insan hakları tarihinin gelişimi, insan haklarının çeşitli dallarına dair daha derinlikli ve incelikli çalışmaların gerçekleşmeye başladığı ve akademinin de bu çerçevede yol aldığı tek parti rejiminin sona ermesi ve yeni dünya düzenini ilan eden Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması ile hayata geçmiştir. Dönemin temel yükseköğretim kurumları olan Mektebi Mülkiye, Mektebi Sultani, Darülfünun veya İstanbul Üniversitesi'nin⁴⁴ insan hakları konusundaki çalışmaları, her daim sınırlı düzeyde kalmıştır. İnsan haklarının hem sosyal-siyasal hem de akademik alanda esas Türkiye serüveni, çok partili hayata geçiş ile birlikte oluşmaya başlayan sivil toplumun, buna bağlı olarak yeşeren insan hakları aktivizminin ve yeni siyasal katılımın *akademi* ile el ele giden birlikteliğinde yatmaktadır.

B. BM Üyeliği, Sivil Toplumun Oluşumu ve İnsan Hakları ile Akademinin Tanışması

Türkiye'de insan hakları konusunda hem aktif hem de akademik örgütlenme girişimleri, ilk olarak II. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in "insan hakları merkezi" benzeri bir oluşum kurması ile başlamaktadır. Bu merkez, dernek biçiminde oluşturulmuş bir kuruluş olmaksızın insan hakları alanında çalışmalar yürüten fakülte içinde kurulmuş bir birimdir. Ömrü kısa süren bu merkez insan

⁴³ A. Mumcu, *op.cit.*, s. 176.

⁴⁴ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 81 vd.

hakları ile ilgili bir kitapçık hazırlayarak bu konudaki “misyon”unu yerine getirmiştir.⁴⁵ II. Dünya Savaşı sonrasında ise 15 Ağustos 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşması’nı onaylayan Türkiye, çok partili sisteme de geçerek tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. BM Antlaşması’nın onaylanmasına ilişkin TBMM görüşmelerinde BM Antlaşması’nın “Başlangıç” bölümünde⁴⁶ ve madde 1/3 hükmünde⁴⁷ yeni dünya düzeninin temelini oluşturacağı öngörülmüş olan “insan hakları” kavramına değinilmiştir. Dışişleri Komisyonu adına konuşan Ağrı Milletvekili Rıfık Refik Pasin yaptığı konuşmasında şunları ifade etmiştir:

“Elimizdeki vesika birçok bakımlardan Milletler Cemiyeti misakına nazaran önemli ilerlemeler kaydetmektedir. Bilhassa insan haklarının en geniş ölçüde tanınması, sosyal ve ekonomik sahalarda milletlerin birbirlerine yardımları gibi hususlarda yeni antlaşmanın ihtiva ettiği hükümler takdirle karşılanmaya değerdir.”

Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan ise BM Antlaşması’nın üç esasta toplanabilecek ilkelerinden birinin, “insan haklarının ve ana hürriyetleri gerçekleştirecek liberal sosyal

⁴⁵ Nevzat Helvacı, **Karanlıkta Yol Aramak**, İmge Yayınları, Ankara, 2013, s. 149. Helvacı anılarını şöyle aktarmıştır: “Değerli Hocamız Prof. Dr. Bahri Savcı anlattı, aynı yıllarda doktora tezi olarak ‘insan hakları’ konusunu seçmiş. Çevresinden ‘başka konu bulamadın mı, daha ciddi konu seçmelisin’ biçiminde itirazlar gelmiş. Ancak aynı yıllarda askere alındığı için doktora tezini hazırlayamamış. Bahri Hoca kitaplarını Diyarbakır Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesine bağışladığı için Başgil Hoca’nın hazırladığı kitapçık da onlarla birlikte Diyarbakır’a gitmiş.” **Ibid.**

⁴⁶ “Biz Birleşmiş Milletler halkları: Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilan etmeye, adaletin korunması ve antlaşmadan doğan yükümlülöklere saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmaya ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşama koşulları sağlamaya, sosyal bakımdan ilerlemeyi kolaylaştırmaya, ve bu ereklere ulaşmak için: Hoşgörüyle davranmaya ve iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya, uluslararası barış ve güvenlik korumak için güçlerimizi birleştirmeye, ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmamasını sağlayacak ilkeleri kabul etmeye ve yöntemleri benimsemeye, tüm halkların ekonomik ve sosyal bakımdan ilerlemesini kolaylaştırmak için uluslararası kurumlardan yararlanmaya, istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya kara verdik.” www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf

⁴⁷ “Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmeye ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak ve...” **Ibid.**

esaslara dayanan demokratik bir hayat çerçevesi içinde her alanda işbirliği” olduğunu dile getirmiştir. İzmir Milletvekili Cemil Birsel ise “dünyada devamlı barış ve güvenliğin kurulması açısından insan haklarına saygının gerekliliği”ne değinmiştir.⁴⁸ Bu üç ismin ortak özelliği milletvekili olmalarının yanı sıra eğitimci/akademisyen kimlikleri ile ön plana çıkmış kimseler olmalarıdır. Dolayısıyla sembolik bir anlam da taşıyan bu isimler ve gerçekleştirdikleri konuşmalar, insan hakları ve akademi arasında kurulmaya yüz tutmuş olan ilişkinin de ilk önemli adımlarıdır.

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından 1946 yılında kurulan İnsan Hakları Komisyonu, Türkiye kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Komisyon’un kurulmasının üzerine BM Genel Kurulu’nun üyelerine yaptığı “BM’ye üye devletler ülkeleri dâhilinde kurulması arzu edilen ve onlar ile insan hakları komisyonunun işlerini ilerletmekte işbirliği yapacak olan haberleşme grupları ve veya mahalli insan hakları komiteleri kurulması işini ele almaya davet edilirler...” biçimindeki çağrısı hem dernekleşmenin hem de akademik alandaki çalışmaların başlangıç sinyali olarak kabul edilmektedir. Kısacası BM üyeliğinin, Türkiye’de insan hakları alanına dair özel bir ilginin uyanmasına kaynaklık ettiği ve bu ilginin hem sivil toplum hem de akademi alanında bir yeni çağı imlediği iddia edilebilir.

Söz konusu atılımların kiminin özerk, kiminin ise “devletçe teşvik olunan ve desteklenen” girişimler olduğu söylenmelidir. Bu konudaki ilk adım, savaş yıllarında insan hakları merkezi kuran Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in öncülük ettiği hükümet dışı bir örgüt olan “İnsan Haklarını Müdafaa Cemiyeti”dir. Yaklaşık bir yıl içinde kapatılarak Başgil tarafından Demokrat Parti’yi desteklemek üzere 1947 yılında kurulan “Hür Fikirleri Yayma Derneği”ne dönüştürülmüş ve “devlet güdümlü” bir kuruluş olarak bağımlı faaliyet sürdürmüştür.⁴⁹ Ancak bu ilk adım insan

⁴⁸ Rona Aybay, **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.78-79.

⁴⁹ Anar, **op.cit.**, s. 163.

hakları alanında iki önemli kuruluşun da emsalini teşkil etmiştir: 1946 yılında kurulan Ankara'daki “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu”, diğeri ise İstanbul'da kurulan dernek statüsündeki “İnsan Hakları Cemiyeti”dir.⁵⁰ Türk Grubu'nun çıkardığı *İnsan Hakları Yıllığı* adlı çalışmada bu girişimin devlet tarafından İstanbul'da kurulan İnsan Hakları Cemiyeti'ne karşı hükümet destekli olarak kurulduğu iddia edilmektedir.⁵¹ Grubun bünyesinde İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Zeki Mesut Alsan ve aynı fakülteden Prof. Dr. Baha Kantar gibi akademik isimlerin olması dikkat çekicidir. Devlet destekli olmasına rağmen “BM amaç ve prensipleri uğrunda çalışmaları kolaylaştırıp yaymak, insan haklarını sağlama ve koruma yolundaki faaliyetlere Türkiye içerisinde ön ayak olmak”⁵² şiarlı faaliyet sahasına dair bir dizi karar alan ve 1947-1951 yılları arasında *İnsan Hakları* isimli bir de dergi çıkaran Türk Grubu, bu dergide Rona Aybay'ın ifadeleriyle “Türk akademik yaşamında insan hakları alanının ilk nitelikli makaleleri[ni] yayınlamıştır.” Üstelik sözü edilen İnsan Hakları Yıllığı ve İnsan Hakları Dergisi'nde makaleleri yayınlanan üniversite öğretim üyeleri, insan hakları ile ilgili çalışmalarda Dışişleri Bakanlığı'na akademik destek sağlamışlardır.⁵³

Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras ve Zekeriya Serter tarafından kurulan, bünyesinde siyasal yelpazenin çok çeşitli kesimlerinden kimselerin yer aldığı ancak hükümetçe komünist olmakla itham edilen İnsan Hakları Cemiyeti, fiziksel, propagantif veya psikolojik birçok saldırıya maruz kalması dolayısıyla çalışmalarını üç ay kadar bir süre sonra tamamlamak zorunda

⁵⁰ *Ibid.*, s. 164-165.

⁵¹ *İnsan Hakları Yıllığı*, BM İnsan Haklarını Koruma ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu Yayını, Ankara, 1954. Rona Aybay, hem bu yıllığın önsözündeki bilgilerden hem de Grubu kuran ekibin siyasi temayüllerinden dolayı bu girişimi “devlet veya hükümet destekli” olarak nitelendirmiştir. Rona Aybay, *op.cit.*, s. 70-71.

⁵² Anar, *op.cit.*, s. 164.

⁵³ *Ibid.*, s. 72.

bırakılmıştır. Kurucu üyelerden Cami Baykurt'un konuya dair açıklamaları sivil toplum ve insan hakları arasındaki ilişkiye dair önemli ipuçları içermektedir: “Bundan şu dersi almak lazım. Halk haklarını korumak için ne bu siyasi partilere ne de düşünce mekanizması geçmişe bağlı devlet adamlarına güvenmelidir. Ancak kendi kuracağı teşkilatlara güvenmelidir. İşçi, köylü bütün halk davasını eline aldığı gün bu hakları koruyabilecektir.”⁵⁴

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda akademi ve insan hakları arasındaki ilişki kısmen de olsa üniversitelerde de kendini göstermeye başlamıştır. Eroğul bu dönemi şöyle ifade etmektedir:

“Anayasa Hukuku öğretimi ile özgürlükçü hareket arasındaki...bağ, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden belirgin duruma gelmiştir. Anayasa Hukuku dersi içinde, özgürlükler konusuna daha da büyük bir önem verilmeye başlanmıştır. Nihayet, Demokrat Parti iktidarının sertleşmeye doğru dönüm yılı sayılabilecek 1955'te, yeni bir yönetmelik yapılmış ve [Mülkiye'de] "Amme Hürriyetleri" adı altında ayrı bir ders konmuştur. 1956-57 yılında bu dersin hem lisans, hem de doktora düzeylerinde okutulmaya başlandığını görüyoruz. Yine o yıllarda, Mülkiye'de her yıl yapılan lisans seminerlerinden birinin mutlaka insan haklarına ayrılması geleneği yerleşmeye başlıyor.”⁵⁵

Böylesi bir atmosferde temelleri atılan insan hakları, sivil toplum ve akademi ilişkisi akademik üretim kısmının daha zayıf,⁵⁶ akademisyenlerin içerisinde bulunduğu sivil toplum

⁵⁴ **Ibid.**, s. 165-166.

⁵⁵ Eroğul bu durumu bir dipnotla şöyle değerlendirmektedir: “Böylece diktatörlüğe doğru giden bir ortamda kamu özgürlükleri öğretimi, özgürlükler için yürütülen genel çabanın bir aracı durumuna geliyor. Nitekim, 1960'ın özgürlük savaşımında Mülkiye'yi ön sıralarda görüyoruz. Aynı durum, daha sonra da geçerliğini koruyor. 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra anayasayı savunmaya çalışan Mülkiye Anayasa Hukuku öğretim üyelerinin tümü (Prof. Bahri Savcı, Prof. Dr. Muammer Aksoy ve Prof. Dr. Mümtaz Soysal) kendilerini hapiste buluyorlar.” Eroğul, **op.cit.**, s. 50.

⁵⁶ 1945-1960 yılları arasında üç temel akademik süreli yayın olan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi dâhilinde yapılan literatür taramasında basın özgürlüğü, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı gibi sınırlı konuda iki elin parmaklarını geçmeyecek sayıda insan hakları makalesine rastlanmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği

ayağının ise görece daha güçlü ve hareketli olduğu bir başlangıç dönemi yaşamıştır. Sivil toplum kesiminde gerçekleştirilen yayınların büyük bir kısmı ise ya BM'nin ve BM üyelerinin insan hakları misyonunu ya da insan haklarının geçmişten günümüze seyrettiği düşünsel-tarihsel aşamaları konu almaktadır. 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile sıçrama yapması beklenen insan hakları çalışmaları, gerçek etkisini 1961 Anayasası sonrasında kaleme alınmaya başlanan çalışmalar ile hissettirmiştir. Bunun gerekçeleri olarak Soğuk Savaş dengeleri, Demokrat Parti döneminin baskıcı karakteri ve insan haklarının hem sivil toplum hem de akademi nezdinde henüz bir şiar olarak benimsenmemesi gösterilebilir. 1961 Anayasası'nın hak ve özgürlükler açısından kaynaklık ettiği serbestliğin, özellikle klasik haklar, sosyal haklar ve siyasal haklar konusunda çizilen gelişkin ve uygulanabilir çerçevenin, toplumsal alanın hemen her alanında gözle görülür bir ferahlamaya neden olduğu iddia edilebilir.

C. 1960-1980 Arası İnsan Hakları-Akademi ilişkisinin İnşası

1961 anayasası sonrasında yürütme erkinin sınırlandırılması amacıyla genişletilmek istenen sivil toplum ve temel hak ve özgürlükler alanı insan haklarının akademi de dâhil birçok mecrada yeşermesine neden olmuştur. Bunun ilk örneği Prof. Dr. Mehmet Ali Aybar tarafından 1962 yılında kurulan “Temel Hakları Yaşatma Derneği”dir. 1946 yılında Hasan Ali Yücel'in talimatı ile görevinden uzaklaştırılan Aybar sonraki hayatını insan hakları ve özgürlükler alanına adanmıştır. 1947 yılında *Zincirli Hürriyet* isimli siyasi bir gazete çıkarmaya başlamış ancak bu gazetenin matbaası basılarak yayınlarına son verilmiştir. Aybar, derneğin kuruluş sürecini anlatırken şunları dile getirmiştir:

gibi insan hakları ile ilgilenen akademisyenlerin sivil toplum örgütlerinin süreli yayınlarında ve/veya yıllıklarında yazdıkları vakidir.

“Benim Veli Alemdar Hanı’ndaki yazıhanede toplanıyorduk. Temel hak ve özgürlüklerin nasıl güvence altına alınabileceğini tartışıyorduk. Halkın haklarına sahip çıkmasından başka çare yoktu. Bu amaçla bir dernek kurmayı tasarlıyorduk. Bu dernekle temel hakları halka tanıtabileceğimizi ve giderek onun haklarına sahip çıkmasına yardımcı olabileceğimizi düşünüyorduk.”⁵⁷

Dernek, kuruluşundan kısa bir sonra kapatılıp Türkiye İşçi Partisi’nin kuruluş dinamikleri arasına katılmıştır.

Üniversitelerde ise insan hakları konusundaki farkındalık gitgide artış göstermiştir. Sivil toplum alanında yaşanan sol ve özgürlükçü iklim, dünyadaki gelişmelere paralel olarak etkisini artırmış, devletin onayladığı insan hakları sözleşmeleri bu konudaki çalışmaların da hız kazanmasına yol açmıştır. 1953 yılında yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne dair ilgi ancak ve ancak 1960’larda doğmuştur. Ayrıca 1966 tarihli ikiz sözleşmeler olarak anılan Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin kabul edilmesi üniversitede insan hakları alanında verilen derslerin müfredatında da değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Anayasa hukuku derslerinde hak ve özgürlükler ağırlık kazanmış, siyasal bilgiler ve hukuk fakültelerinden insan haklarının uluslararası alanda korunmasına dair konu başlıkları ve dersler yer almaya başlamıştır. Daha önce görülmemiş biçimde insan haklarına yönelik bir akademik üretimin gerçekleşmeye yüz tuttuğu, üniversite dergilerinde hemen her sayıda bir veya birkaç tane insan haklarına dair makalenin yayınlandığı görülmektedir. İnsan haklarının uluslararası alanda korunmasından⁵⁸ hukuk devleti ilkesine,⁵⁹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin kuruluş yıldönümüne dair

⁵⁷ Uğur Mumcu, **Aybar ile Söyleşi/Sosyalizm ve Bağımsızlık**, Tekin Yayınevi, 1986, Ankara, s. 26-27.

⁵⁸ Fikret Arık, “İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması: Avrupa İnsan Hakları Çerçevesinde”, **AÜSBF Dergisi**, 15(4), 1960, s. 113-150.

⁵⁹ Tahsin Bekir Balta ve Hüseyin Nail Kubalı, “Türkiye’de Hukuk Devleti Anlayışı”, **AÜSBF Dergisi**, 15(3), 1960, s. 1-10.

analizlerden⁶⁰ dernek kurma özgürlüğüne,⁶¹ (tek tük de olsa) kadınların siyasal haklarından⁶² kuramsal tartışmalara uzanan bir alanda.⁶³

Ancak bu noktada şunu belirtmek gerekir ki insan haklarına dair sözü edilen çalışmalar, rejimin “hassas” olarak adlandırdığı, “rejim sorunu” haline getirdiği ve kriminalize ettiği konulara mesafesini korumuştur: Ermeni sorunu, Kürt sorunu, işkence yasağı gibi. Çalışmalarda o güne kadar gerçekleştirilen kitlesel katliamlar, pogromlar, grup haklarına yönelik ihlaller vb. konulara rastlanmamaktadır. Bu sakınlı tutuma aykırılık teşkil eden en önemli örnek, İsmail Beşikçi’nin Kürt sorunu üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar,⁶⁴ bu nedenle üniversiteden uzaklaştırılması ve cezaevine konulmasıdır.⁶⁵ İnsan hakları çalışmalarının

⁶⁰ Recai Okandan, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 14. Yıldönümünde Türkiye”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 28 (3-4), 1962, 563-568

⁶¹ İlhan Akın, “Dernek Kurma Özgürlüğü”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 32(2-4), 1966, s. 474-486.

⁶² Az rastlanan bir hak alanı olarak kadın haklarına dair çalışmalar bu dönemde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bkz. Bülent Daver, “Kadınların Siyasal Hakları”, **AÜSBF Dergisi**, 23(4), 1968, 121-130.

⁶³ Özellikle üniversitelerin süreli yayınlarının sistematik bir taraması, bu alandaki gelişmenin ne denli çarpıcı olduğunun göstergesidir. Daha önceki tarihsel dönemlerle karşılaştırıldığında niteliksel bir sıçramadan söz edilebilir. İnsan hakları alanı, sosyal bilimlerin birçok disiplini için artık önemli bir çalışma alanıdır.

⁶⁴ Beşikçi, Kürt sorunuyla ilgilenme gerekçelerini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Kürt sorunuyla ilgilenme, elbette bilimsel bir heyecanla ilgili, dünyayı toplumu anlama ve kavrama çabasıyla ilgili...İlk defa 1961 yılında yaz aylarında ‘Tahsil İçi Staj’ döneminde Kürtlerle karşılaştım. Elâzığ, Keban, Karakoçan, Palu, Maden ilçeleri...Köylülerle ancak tercüman aracılığıyla konuşabilen kaymakamlar...Fakat üniversitede [*Beşikçi Mülkiyelidir. O.D.*] Kürtlerin varlığı inkâr ediliyordu, Kürtçe diye bir dilin olmadığı söyleniyordu. Kürtlerin aslının Türk, Kürtçe’nin aslının da Türkçe olduğu, Kürtçe’nin Türkçe’nin bir şivesi olduğu söyleniyordu. Halbuki ben Elazığ’da çeşitli ilçelerde, böylesi bir toplumsal ve kültürel bir olguyla karşılaşmıştım. Farklı bir dil, farklı bir kültür...Somut gerçeklerle üniversitenin ve basının tutumları birbiriyle çelişiyordu, bu bende önemli bir kuşkunun doğmasına ve gelişmesine neden oldu. Bu konuda daha sonra etraflı incelemeler yapma gereği duydum.” İsmail Beşikçi, **Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorular (Göçebe Alikan Aşireti)**, 2. Baskı, Yurt Yayınları, Ankara, 1992, s. 22-23. Bu çalışma, 1968 yılında kitap olarak basılmazdan önce 1960’lı yılların ortalarında doktora tezi olarak hazırlanmış, 1967 yılında Prof. Dr. İbrahim Yasa, Prof. Dr. Mübeccel Kıray ve Prof. Dr. Fehmi Yavuz’dan oluşan bir jüri tarafından kabul edilmiştir. **Ibid.**, s. 20.

⁶⁵ İsmail Beşikçi aleyhine yürütülen gerek 12 Mart 1971’den önceki idari soruşturmanın ve üniversitedeki görevine son verilmesinin gerekse daha sonra gelişen sıkıyönetim içindeki adli soruşturmanın temeli bir *ihbara*

üniversiteye girdiği bir dönemde Beşikçi'nin üniversiteden uzaklaştırılması hem akademik özgürlüğün hem düşün özgürlüğünün hem de insan hakları alanının bizatihi kendisine yönelik gerçekleştirilmiş bir saldırı ve ihlal olarak değerlendirilmelidir.⁶⁶ Üstelik böylesi önemli bir tasfiye, “Türkiye’de üniversite tasfiyeleri” üzerine kaleme alınan onlarca çalışma içerisinde adı geçmeyen, görmezden gelinen *biricik* vakadır. Her defasında tüketici bir biçimde sayılan 1933 Darülfünun tasfiyesinin, 1948 DTCF tasfiyesinin, 27 Mayıs 147'ler vakasının, 12 Eylül

dayanmaktadır: Dönemin sosyoloji doçenti Dr. Orhan Türkdoğan tarafından yapılan bu ihbar, ihbar konusu olan olayları açıkladığı gibi idari ve adli soruşturmaların da yönünü belirlemektedir. Bu belge Erzurum Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü’nün Prof. Dr. Kemal Bıykoğlu imzasıyla Danıştay 5. Dairesi’ne 24.8.1970 gün ve 266.4/3991 sayı ile gönderdiği savunma yazısının ekidir (Dosya No: 1970/4963). Ayrıca Diyarbakır-Siirt İleri Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi, Esas 1972/6 sayılı dava dosyası içinde de bu belge mevcuttur. Sıkıyönetim Komutanlığı’na yapılan ihbarlarda muhbirlerin tamamı ihbarlarını bu belgeye dayanarak yapmışlardır. İsmail Beşikçi hakkında “Dr. Beşikçi’nin Marksist ve Bölgecilik faaliyetleri iki yönlüdür.” diyerek başlayan ve son derece ayrıntılandırılmış iddialar ve bilgiler içeren bu belgenin tamamı için bkz. **Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası I: Danıştay Davaları-İddianame-Esas Hakkındaki Mütalaa**, Yurt Yayınları, Ankara, 1993, s. 23-36. Gerçekleştirilen tahkikatlar neticesinde 23.7.1970 tarihinde Beşikçi’nin Atatürk Üniversitesi’ndeki görevine son verilmiştir. 1971 yılında AÜ SBF’de açılan sosyoloji asistanlığını kazanan Beşikçi, Mayıs ayında sosyoloji asistanı tayin edilmiştir. Ancak sıkıyönetim yetkilileri 24 Haziran 1971 tarihinde Beşikçi’yi çalışma odasından alarak tutuklamış, önce Ankara sıkıyönetim ve emniyet makamlarına, oradan Diyarbakır’a götürmüşlerdir. Bu tarihten itibaren Beşikçi belirli aralıklarla 17 yılı aşkın bir süreyi cezaevinde geçirmiştir. (*Bu çalışmanın yazarı da Beşikçi’nin alınıp tutuklandığı odada asistanken 672 sayılı KHK ile ihraç edilmiştir. O.D.*)

⁶⁶ Bülent Tanör, Beşikçi için “düşünceleri nedeniyle yüzlerce yıl hüküm giyen...kıdemli düşünce suçlusu” tabirlerini kullanmıştır. Bülent Tanör, **Fotoğraflarla Türkiye’de İnsan Hakları (1839-1990)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17-18. Beşikçi’ye yönelik devlet şiddeti, hukuki süreçlerin ve vakaların izlenebileceği bir metotla kitap halinde basılarak kayıt altına alınmıştır: **Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası I: Danıştay Davaları-İddianame-Esas Hakkındaki Mütalaa**, Yurt Yayınları, Ankara, 1993.; **Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası II: Savunma**, Yurt Yayınları, Ankara, 1993.; **Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası III: Gerekçeli Karar**, Yurt Yayınları, Ankara, 1992.; **Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası IV Yargıtay’a Başvuru**, Yurt Yayınları, Ankara, 1993.; **Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası V: Yargıtay’ın Onama Kararı ve Tashih-i Karar**, Yurt Yayınları, Ankara, 1992.; Beşikçi’ye dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Barış Ünlü ve Ozan Değer (ed.), **İsmail Beşikçi Kitabı**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

sonrası 1402'liklerin arasında Beşikçi'nin göz göre göre üniversiteden atılması ve cezaevine konulması anılmamaktadır. Bu tutumun sahipleri arasında Türkiye akademisinin en kıdemli hocaları da bulunmaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla insan hakları alanında gerçekleştirilen akademik çalışmaların da sınırının belli bir “sözleşme”⁶⁸ veya *resmî ideoloji* tarafından koşullandırıldığı söylenebilir.⁶⁹

12 Mart 1971 tarihli muhtıranın sosyal-siyasal hayata ve üniversitelere vurduğu darbe oldukça yıkıcıdır. Bu dönemde kurumsal özerklik ve akademik özgürlük hızla ve keskin bir biçimde ortadan kaldırılmıştır. Bu yıkıcı süreç, 1973 seçimlerinden sonra gelen normalleşme dönemi yaşamış ve üniversitelerde bir toparlanma iradesi baş göstermiştir. Otoriter dönemlerden sonra gelen demokratikleşme dönemlerinin genellikle insan hakları konusundaki hassasiyeti artırdığı bir gerçektir ve 1970'ler bu gerçeğin tekrar doğrulandığı tarihlerdir. Zira 1970'li yıllarda da her türlü baskıya rağmen insan hakları-akademi ilişkisi benzer bir ivme ile yoluna devam etmiş, hatta kurumsal olarak daha kalıcı gelişmelerin yaşandığı yıllar olarak tarihe geçmiştir. İnsan hakları eğitiminin hem ders içeriklerinde hem de bağımsız olarak kazandığı ağırlık dikkate değerdir. Örneğin İstanbul'da çeşitli fakültelerde dersler veren Prof. Dr. Server Tanilli müfredatının önemli bir kısmını insan haklarına ayırmış, dersleri yalnızca o fakültelerin öğrencileri tarafından değil diğer fakültelerin, üniversitelerin ve hatta üniversite

⁶⁷ Yakın tarihli bir örnek olarak Korkut Boratav'ın 15 Temmuz darbe girişimi sonrası (19.02.2017) Birgün Gazetesi'nde kaleme aldığı üniversite tasfiyeleri hakkındaki yazısı verilebilir. Bkz. Korkut Boratav, “Üniversite Tasfiyeleri: Geçmişten Bugüne”, <https://www.birgun.net/haber-detay/universite-tasfiyeleri-gecmisten-bugune-147393.html> Söz konusu görmezden gelme haline dair bir diğer önemli örnek de Taner Timur'un toplumsal değişme ve üniversiteler üzerine kaleme aldığı ve Türkiye'ye ait bir bölümün de bulunduğu çalışmadır. Timur, **op.cit.**

⁶⁸ Bkz. Barış Ünlü, **Türklük Sözleşmesi**, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2018.

⁶⁹ Bkz. Ozan Değer, “İsmail Beşikçi ve Hakikat”, **Diyalog Dergisi**, Sayı 8, 2011, s. 77-80.

dışı kimselerin ilgisine mazhar olmuştur.⁷⁰ Bu tarihler, insan hakları çalışmalarının gelişkinlik düzeylerinin daha da arttığı, yalnızca süreli yayınların değil telifli eserlerin, kitapların da yayınlandığı dönemlerdir. Hocalar üniversitelerin matbaalarından ve hak temelli çalışmalara yer veren yayınevlerinden çıkardıkları insan hakları kitapları ile bu alanda bir külliyyatın oluşmasına da ön ayak teşkil etmişlerdir.⁷¹ 1975 yılından itibaren özellikle Mülkiye'deki çok önemli atılımlar, akademide insan hakları çalışmalarının yerleşik hale gelmesine ve kurumsallaşmasına kaynaklık etmiştir. 1977-78 programında, "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması" isimli bir doktora dersi, 1977-78 programında ise "Uluslararası Alanda İnsan Hakları" isimli bir lisans dersi okutulmaya başlanmıştır. Yani artık konunun uluslararası boyutlarının, ayrı bir dersi gerektirecek önemde sahiplenildiği dile getirilebilir. İnsan haklarının uluslararası boyutlarına dair bu ilgi öğretim düzeyiyle sınırlı kalmamış, bu alandaki çalışmalar ülke dışındaki faaliyetlere aktif bir katılımı da beraberinde getirmiştir. Örneğin, söz konusu tarihlerde Mülkiye'nin iki öğretim üyesi Prof. Dr. Feyyaz Gölcüklü ile Prof. Dr. Bülent Daver, Avrupa Konseyi çerçevesinde yer alan insan hakları organlarında görev almışlardır. Prof. Gölcüklü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargıçlığı; Prof. Daver ise Avrupa İnsan Hakları Komisyonu üyeliği yapmışlardır.⁷²

En nihayetinde, daha önce kurulmuş olan insan hakları merkezlerinden farklı olarak yaklaşık kırk sene faaliyet sürdürmüş bir kurum inşa edilmiş ve Prof. Dr. Bahri Savcı başkanlığında 18

⁷⁰ Server Tanilli bu denli ilgi gören derslerinin içerikleri gerekçe gösterilerek komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla yıllarca Devlet Güvenlik Mahkemelerinde yargılanmıştır. 1978 yılında bir silahlı saldırıya uğrayarak hayatının geri kalan dönemini felçli geçirmiştir.

⁷¹ Bkz. Tuncer Karamustafaoğlu, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.; Niyazi Öktem, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1978.; Deniz Baykal, **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970.; Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.; Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul 1978.

⁷² Eroğul, **op.cit.**, s. 50.

Aralık 1978 tarihinde AÜSBF İnsan Hakları Merkezi kurulmuştur.⁷³ İlk büyük faaliyeti de insan hakları eğitiminin Mülkiye'de kazandığı uluslararası boyuta koşut olarak, UNESCO ile yürütülen temasların da bir sonucu olarak, insan hakları konusunda bir uluslararası toplantı düzenlemek olmuştur. Nitekim 1979 yılında çok geniş katılımlı “İstanbul İnsan Hakları Uluslararası Toplantısı” düzenlenmiş ve iç ve dış kamuoyunda son derece olumlu etki yaratmıştır.⁷⁴ Aynı tarihlerde Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde “İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi” ciddi çalışmalar yürütmeye başlamış, son derece önemli yayınlara imza atmıştır. 1978 yılında Uluslararası Af Örgütü’nün Türkiye Şubesi de insan hakları alanındaki önemli isimlerin öncülüğünde kurulmuştur: Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Prof. Dr. Rona Aybay ve Prof. Dr. Münici Kapani.⁷⁵

Tüm bu gelişmeler ve kayıt altına alınamamış daha birçok faaliyet, insan hakları ile akademi arasındaki ilişkinin gelişen mahiyeti hakkında önemli bilgiler ve fikirler sunmaktadır. Bu

⁷³ Açılış için hedeflenen tarih İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 30. kuruluş yıldönümü olan 10 Aralık 1978’dir; ancak elde olmayan nedenlerle açılış tarihi 10 gün sonraya ertelenmiştir. Eroğul, kuruluşun hazırlık aşamasını şöyle ifade etmektedir: “İşte bu yeni bilinç aşamasının bir sonucu olaraktır ki 1977 yılında, Mülkiye’de insan haklarına karşı duyulan bu geleneksel ilgiyi, uluslararası katkılarla kurumlaştırma düşüncesi yeşeriyor. Bu yönde Unesco’ya sunulan bir tasarı büyük ilgi görüyor. 1978 yılı içinde, Unesco ile işbirliği daha da hız kazanıyor. Fakülte üyelerinden Asis. Can Hamamcı, Temmuz’da, bir buçuk aylığına; Doç. Dr. Cem Eroğul da, Eylül’de, bir aylığına Unesco İnsan Hakları ve Barış Bölümü’nde çalışmalar yapmak üzere Fransa’ya gidiyorlar. Ayrıca, Cem Eroğul, Unesco’nun çağrılısı olarak, 12-17 Eylül 1978 günlerinde Viyana’da toplanan İnsan Hakları Eğitimi Uluslararası Kongresi’ne katılıyor.” **Ibid.**

⁷⁴ “1979 İstanbul İnsan Hakları Uluslararası Toplantısı, 28-30 Mart 1979 günleri arasında Büyük Tarabya Otelinde yapıldı. Tasarıya göre tek eksiklik, hükümetlerinden gerekli izni alamamış olan iki İranlı bilim adamının İstanbul’a gelememesi oldu. Ama bu üzücü istisna dışında, toplantı, hazırlayıcılarının umutlarını çok aşan bir başarı düzeyinde gerçekleşti. Unesco’dan ve yabancı ülkelerden gelenlere ek olarak, toplantıya, Mülkiye’den yirmi, İstanbul Hukuk Fakültesi’nden onaltı, Boğaziçi Üniversitesi’nden beş, başka akademik kuruluşlardan da beş kişi olmak üzere, toplam onbeş yabancı ile kırkaltı Türk bilimadamı katıldı. Bunlara, Barış Derneği, İstanbul Barosu gibi kuruluşların temsilcileri ve çeşitli bakanlık mensupları eklenirse, toplantıya aşağı yukarı seksen kişinin katıldığı görülür. Oldukça kalabalık olan bu grup, çalışmalarını üç tam gün boyunca yoğun bir biçimde sürdürmüştür. Görüşmeler Türkçe, İngilizce ve Fransızca olmak üzere üç dilden yürütülmüş ve bir dilden öteki ikisine anında çeviri sağlanmıştır.” **Ibid.**, s. 53.

⁷⁵ Helvacı, **op.cit.**, s. 150 vd.

tarihlerden sonrası, insan haklarının 1980 darbesi ile ayaklar altına alındığı ve insan hakları-akademi ilişkisinin inişli çıkışlı, fakat insan haklarında ısrarlı olunmasının tarihidir.

3. 1980’i İzleyen Olağan ve Olağanüstü Dönemlerde Akademinin İnsan Hakları Sicili

A. 12 Eylül Rejimi ve Sonrası Haklar, Özgürlükler ve Akademi

12 Eylül 1980 darbesi Türkiye’de sonuçları son derece ağır ve uzun vadeli yaşanan bir gelişmedir. 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırası da ilk elden insan hakları açısından çok ciddi sorunlar teşkil etmiş olsa da etkileri 1980 darbesi kadar sert, yakıcı, yıkıcı ve uzun vadeli değildir.⁷⁶ Zira hem daha önceki müdahalelerin yarattığı sosyal-siyasal etkiler bu denli ağır ve derin değildir hem de darbeler sonrası demokratikleşme adımları daha çabuk atılmış, dolayısıyla toplumsal travma ile bir nebze de olsa daha hızlı yüzleşilmiştir. 1980 darbesinin genel anlamda insan haklarına etkisi çok derindir. Akademik hayat hemen her türden insan hakları ihlalinin ve fiziksel saldırının uzun süreli muhatabı olmuştur. Üniversiteler “YÖK ile zapturapt altına alınarak” 1402’likler⁷⁷ ile birlikte insan haklarının üniversitede savunulması ve/veya öğretilmesinin yıllarca mümkün olmadığı bir çölleşme yaşamıştır. Zira darbeyi gerçekleştirenler “1961 anayasasının getirmiş olduğu toplumsal özgürlükler, işçi hakları ve üniversite özerkliği”ni⁷⁸ gerekçe göstermişler, dolayısıyla bu üç

⁷⁶ Hamit Bozarslan, **Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 315. 1961 ve 1982 Anayasalarının yarattığı insan hakları rejimi, temel haklara yaklaşımlarındaki farkların tartışılması açısından bkz. Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961 ve 1982**, XII Levha Kanunları, İstanbul, 2013.

⁷⁷ “1402’likler olarak tarihe geçen üniversite öğretim elemanları, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Yasası’nın ikinci maddesine 19 Eylül 1980 tarihinde eklenen fıkraya göre komutanlıklar, gerekçe göstermeksizin, istedikleri kamu kurumlarına yazı yazarak ‘derhal’ görevden alma isteyebilir duruma gelmişler ve bu yolla bir kısım kamu görevlisinin işine son verdimişlerdir. Yasa 28 Aralık 1982 tarihinde değiştirilmiş ve görevine son verilenlerin bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmayacakları hükme bağlanmıştır. 04.02.1983 tarihli Başbakanlık genelgesinde “Bir kısım öğretim üyelerinin geçmişte suç delili bırakmadan çeşitli olaylara karıştıkları, bu şahıslarla ilgili bir suç unsuru bulunmadığından adli takibat yapılamadığı” belirtiliyordu. Bu tarihten itibaren öğretim üyeleri de 1402’yle görevden alınmaya başlanmıştır...Kamu hizmetinden ihraç edilen hocaların bir kısmı yıllar içinde verdikleri hukuk mücadelesi ile görevlerine dönmüşlerdir.” Baskın Oran, “1980-1990 Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, Baskı 6, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

⁷⁸ **Ibid.**

alana yönelmişlerdir. Sonuç son derece vahimdir ve demokratikleşme dönemine dek iyileşme gözlemek oldukça güçtür.

Akademik insan hakları ile bağını koparmak için gösterilen çaba uzun bir dönem başarılı olmuş; hem insan hakları alanında çalışmalar yürüten öğretim elemanları üniversiteden uzaklaştırılmış hem de akademik özgürlük ve ifade özgürlüğü üzerindeki baskılardan kaynaklı olarak insan haklarına dair çalışmaların kaleme alınması neredeyse imkansızlaştırılmıştır. Hatta şunu iddia etmek mümkündür: 1980-81 yıllarında basılan insan hakları üzerine akademik yayınlar⁷⁹ sonrasında (şeklen demokrasiye 1983 yılında geçilmiş olsa da) yaklaşık 8-9 sene üniversitede dikkate değer bir insan hakları çalışması kaleme alınmamıştır; özellikle de bizatihi yaşanan sosyal-siyasal sorunları ele alan. Her ne kadar teknik hukuk veya genel geçer kuramsal çalışmalara az da olsa rastlamak mümkünse de ülke gündemini ilgilendiren aktüel sorunlara dair çalışmalar hem basın savcılığı hem de genel siyasal atmosfer tarafından denetim altında tutulduğu için ciddi ve nitelikli insan hakları çalışmalarına rastlamak pek mümkün değildir.⁸⁰ Keza dersler için de benzer iddiada bulunulabilir: Hem hocaların tasfiyesi hem de her türlü denetim ve sansür mekanizması akademide insan haklarının yer almasını güçleştirmiştir.

Bu vahamet 1983 yılında “demokrasi”ye geçilmesi ve askeri rejimin yerini sivil rejime bırakması sonrasında da sürmeye devam etmiştir. Sıkıyönetim dönemine oranla bir esneme söz konusu olsa da sivil rejimin akademi üzerindeki baskısı da askeri rejimi aratmayacak

⁷⁹ Bkz. Bahri Savcı, **Yaşam Hakkı ve Boyutları**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1980.; Ömer Madra, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1981.; Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul, 1981.

⁸⁰ 1979 yılından beri faaliyet gösteren TODAİE *İnsan Hakları Yıllığı* üniversite dışı bir “akademi” olarak bu alanın istisnalarından biri olarak değerlendirilebilir. Üniversite dergilerinde rastlanmayacak düzeyde niteliksel olarak güçlü ve niceliksel olarak fazla insan hakları çalışması, özellikle insan hakları alanına ilgi duyan öğretim elemanlarının katkılarıyla her yıl yayınlanan bu dergide yer almıştır. TODAİE, 9 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan 703 Sayılı KHK ile kapatılmış, bir devir sona erdirilmiştir.

türdendir. Nitekim 1402 uygulaması ve artçıları bu tarihlerle paralel gerçekleştirilmiş ve akademik özgürlüğe vurulan darbe sivil rejimin sürdürdüğü bir uygulama haline gelmiştir. Özellikle sola yönelik tutum, insan hakları ile ilgilenen esas akademik kadronun da tasfiyesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla akademide insan hakları, temel hak ve özgürlüklerin anayasadaki hali ve uluslararası alandaki gelişmelerin betimlenmesi biçiminde didaktik bir eğitimin parçası kılınmıştır. İnsan hakları merkezleri çalışmaz hale gelmiş, üniversitelerin süreli yayınlarında insan haklarına dair çalışmalar son derece sınırlı sayıya inmiştir. Hukuk ve siyasal bilimler fakültelerinin dergilerinde yazılan kimi yazılar haricinde insan haklarına dair çalışmalar yok denecek kadar azdır.⁸¹ Üniversitede olup da bu konuda çalışma yürüten, telifli eser, kitap yayınlatan öğretim üyesi de yok denecek kadar azdır. İnsan hakları ve mücadelesi, üniversite dışına ve sivil toplum örgütlerine kaymıştır. En önemli örnek 1986 yılında kurulan İnsan Hakları Derneği'dir; kurum çatısı altında birçok üniversite hocası emek vermiştir. İnsan haklarına dair çalışmalar da genellikle üniversite dışında kaleme alınmış, özellikle de yurt dışına giden ihraç edilmiş, istifaya veya emekliliğe zorlanmış öğretim elemanları bu konudaki çalışmalarını demokratik ülkelerde sürdürmüşlerdir.

Bu gidişat 1980'lerin sonlarına doğru dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Ülkede istikrarsız, iki yönlü bir yönetim söz konusudur: “Batı”da demokratikleşme adımlarının atılması ile doğuda - 90'ların OHAL dönemlerinin habercisi olan- Kürt sorununa yönelik güvenlik ve şiddet siyaseti. Bu ikilik elbette “Batı”nın hem doğrudan Kürt sorununu hem de insan haklarının Kürt sorunu üzerinden tartışılması yaklaşımını etkilemiş ve koşullamıştır. Öyle ki akademi çok uzun süre Kürt sorunu yokmuş gibi tutum takınarak Türkiye'nin en büyük meselesi hakkında sessiz kalmıştır. Ancak, en genel manada şu söylenebilir: 80'lerin sonu, askeri

⁸¹ Bkz. Oğuz Dönmez, “İnsan Haklarının Milletlerarası Alanda Korunması”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi**, 3(3), 1985, s. 223-285. (Taranan diğer birçok dergide insan haklarına dair son derece sınırlı çalışmaya rastlanmıştır.)

rejimin ve ardından gelen sivil yönetimin baskılarının azaldığı, eşzamanlı olarak insan hakları mücadelesinin yükseldiği, liberalleşmenin yaşandığı, dolayısıyla Avrupa Birliği ile ilişkilerin iyileştiği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bireysel başvuru hakkının kabul edildiği⁸² -ki Türkiye'de insan haklarının sosyal-siyasal alanda, yargıda, sivil toplumda ve elbette akademide büyük bir ivme ve ağırlık kazanmasının en önemli nedenlerindendir- bir sıçrama yaşandığı yıllardır. 1402'liklerin üniversiteye dönmelerinin yolunun açıldığı,⁸³ üniversitelerde insan haklarına dair makalelerin, tezlerin, kitapların yayınlanmaya başladığı, dolayısıyla görece bir insan hakları duyarlılığının yaşandığı dönem 80'lerin sonuna⁸⁴ denk gelmektedir.⁸⁵

⁸² Bu tarihlerden itibaren üniversitelerin süreli yayınlarında, gitgide artış göstererek her sayıda en az bir insan hakları çalışmasının yer aldığı gözlemlenmektedir. Özellikle AIHM ile ilgili ve Sözleşme'nin yer verdiği haklar üzerine yazılmaya başlanan yazılar, önemli bir literatürün de başlangıç aşamasıdır. Medeni ve siyasal hakların AIHS çerçevesinde ele alınmaya başlanması, kapsamın gittikçe genişlemesinin, hem her hak konusunda ayrı çalışmaların hem de insan haklarının uluslararası alanda korunması mekanizmalarına ilginin artmasına kaynaklık etmiştir: Birleşmiş Milletler ve/veya Avrupa Konseyi çatısı altında düzenlenen insan hakları kurumları ve belgeleri gibi.

⁸³ **Danıştay İctihadi Birleştirme Kararı**, 14.4.1988 günlü ve E:1987/2417, K:1988/1286.

⁸⁴ Bkz. Tekin Akıllıoğlu, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", **AÜSBF Dergisi**, 44(3), 1989, s. 155-173.; Mehmet Turhan, "Düşünce Özgürlüğü ve 1982 Anayasası", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4(4), 1988, s. 77-117.; Sezer Akarcalı, "Basının Görevleri ve Basın Özgürlüğü", **AÜSBF Dergisi**, 44(1), 1989, s. 266-287. (kimi dergilerin arşivlerine internet adresleri üzerinden ulaşılammaktadır: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi gibi.) YÖK'ün Tez Merkezi adlı internet veri tabanında "insan hakları" ve "temel hak" anahtar kelimeleri ile 1980-1989 yılları arasında yapılan taramada rastlanan dört çalışma da seksenlerin sonlarında gerçekleştirilmiştir. Örn.; Tekin Budak, **İnsan Hakları ve Tutuklama**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.; Yakup Akoğuz, **İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Korunması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.; Tayfun Aksoyak, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna Ferdi Müracaat Hakkı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.; Cengiz Derdiman, **Temel Hak ve Hürriyetlerin Yakalama ve Tutuklama Yoluyla Sınırlandırılması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

⁸⁵ Bu noktada Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne ayrı bir vurgu yapmak gerekmektedir. 1980'lerin ikinci yarısı ve sonlarına doğru özellikle Tülin Bumin danışmanlığında gerçekleştirilen ve siyaset felsefesi alanı içerisinden yazılan tezlerin önemli kısmı "modern hak kuramları" ile ilgilidir. Nilgün Toker'in doktora tezi bu konudaki çok değerli çalışmalardan biridir: Nilgün Toker, **Doğal Hukuk Geleneği İçinde Locke'un "Yönetim Üzerine İki İnceleme"sinin Yeri**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989. 2000'li yılların ortalarına dek lisansüstü düzeyde gerçekleştirilen bu çalışmalar 2008'den itibaren ise "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri"

1990'lar, Türkiye'nin batısında sivil toplumun genişlediği, dernekleşme ve vakıflaşmanın geometrik olarak arttığı, dolayısıyla insan hakları duyarlılığının da hayli geliştiği bir dönemdir. Bu konudaki bilimsel külliyatın oluşmaya başladığı yıllar esasen 90'lı yıllardır. "Hassas" konular ve istisnalar hariç hemen her hak biçimi ve koruma mekanizması üzerine çalışmalar yürütölmeye başlanmıştır. Özel olarak insan haklarına dair derslerin açıldığı, tezlerin yazıldığı, makalelerin ve kitapların yayınlandığı,⁸⁶ yalnızca bu alana özgü dergilerin çıkmaya başladığı⁸⁷ yıllar 90'lı yıllardır. 80'lerin sınırlı ve genel kapsamlı çalışmalarının aksine 90'lar, din ve vicdan özgürlüğünden kadın haklarına, çevre hakkından, azınlık haklarına, grev hakkından ölme hakkına, ifade özgürlüğünden işkence yasağına, işçi haklarından ve sosyal haklardan üçüncü kuşak çevre hakkına dek uzanan geniş bir yelpazede çalışmalar yapıldığı, insan hakları kuramının da devreye girerek bu alanın bir ekol olarak yerleşmeye başladığı, yeni insan hakları merkezlerinin kurulduğu,⁸⁸ dolayısıyla bu alanda bir patlamanın yaşandığı yıllarıdır. Özellikle Avrupa insan hakları sistemi üzerine devasa bir literatür oluşmaya başlamıştır; hem sistemin kurumsal özellikleri hem de koruma altına alınan hakların tek tek çalışılmasını da kapsayan son derece gelişkin bir birikim oluşmuştur.⁸⁹ Hem öğretim

isimli bir ders ile lisans müfredatına girmiştir. Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün kıymeti üzerine bkz. Tanıl Bora, "Bahçeye Beton Dökmek", **Birikim Haftalık**, 18 Ocak 2017.

⁸⁶ Nitekim Tez Merkezi'nin veri tabanında "insan hakları" ve "temel hak" anahtar kelimeleri ile 1990-2000 yılları arasında yapılan taramada insan haklarına dair *altmış dört*, temel haklara dair *dokuz* çalışmanın gerçekleştirildiği görölmüştür. Bu tam anlamıyla niteliksel ve niceliksel bir geometrik sıçramanın da delilidir.

⁸⁷ Bu dönem, belediyelerin bünyesindeki araştırma merkezlerine kadar genişleyen bir insan hakları çalışmaları kültürü dönemidir. Bkz. Niyazi Öktem, "Temel Hak ve Özgürlüklerden Düşünce ve İnanç Özgürlüğünün Özü" **İnsan Hakları**, İstanbul, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği ve Hukuki Araştırmalar Derneği İstanbul Şubesi, 1995 137-153.

⁸⁸ Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ioanna Kuçuradi tarafından 19.02.1997 tarihinde kurulmuştur. Merkez, 1999-2000 döneminden itibaren insan hakları tezsiz yüksek lisans, 2004-2005 döneminden itibaren ise insan hakları doktora programı yürütmektedir. www.huam.hacettepe.edu.tr

⁸⁹ Tez Merkezi'nde "Avrupa İnsan Hakları" kelimeleri ile 1990-2000 yılları arasında yapılan taramada *yirmi iki* çalışmaya rastlanmıştır. Ayrıca 90'larla birlikte birçok yayınevinin kurulması ve bu yayınevlerinin insan hakları

elemanları hem de öğrenciler insan hakları çalışmaları yürüten yurt dışındaki üniversitelere, enstitülere, konferanslara katılarak bu alanın gelişmesine katkı sağlamaya başlamışlardır. Ezcümle bu dönem, Türkiye’de insan hakları farkındalığının ve bilincinin hakiki bir sıçrama yaptığı dönem olarak nitelendirilmelidir.

Bununla beraber 90’lar, Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda yoğun çatışmaların yaşandığı ve çok ciddi insan hakları ihlallerinin gerçekleştirildiği dönemdir de. Kürt sorununun bir güvenlik sorununa indirgenerek salt şiddet yöntemlerine havale edildiği bu dönem, sözü edilen insan hakları ihlallerini devlet bekası sorununun parçası kılan bir *raison d’Etat* anlayışına yaslanarak sistematikleştirmiştir. Dolayısıyla bu konuda gerçekleştirilen herhangi bir ifade açıklaması, basın faaliyeti ve/veya akademik çalışma ceza tehdidi ile baş başa bırakılmıştır. Kürt sorununa dair devlet şiddeti siyaseti, insan hakları alanında yaşanan söz konusu patlamaya rağmen, üniversitelerde bu konuya dair sessizliği, sakınımı ve imtinayı beraberinde getirmiştir. Nitekim sınırlı sayıdaki çalışma dışındakilerin tümüyle akademi haricinde, bağımsız araştırmacılar, sivil toplum kuruluşları ve çeviri eserler aracılığıyla gerçekleştirildiği iddia edilebilir.⁹⁰ Bir diğer “hassas” konu olan Ermeni sorununun da bu dönemde çalışılmaktan imtina edildiği söylenmelidir.⁹¹ Bunların dışında çocuk hakları az

alanına verdiği destek dolayısıyla akademi çatısı altında yazılan birçok tez telifli eser, kitap olarak yayınlanmaya başlamış, birçok nitelikli çalışma üniversite dışındaki okurlarla da paylaşılmıştır.

⁹⁰ Bunun önemli örneklerinden kimisi İsmail Beşikçi’nin “akademi-dışı” çalışmaları ve Martin van Brunessen’in Türkçe’ye çevrilen akademik eserleridir. Bir diğer istisna ise Mesut Yeğen’in çalışmalarıdır ki onlar da 90’ların sonlarında yayınlanmaya başlamıştır: Bkz. Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

⁹¹ Bu konudaki yayınların çoğu devlet tezini destekleyen, bilimsel ölçütler içerisinde değerlendirilmesi oldukça zor çalışmalardır. Bunun dışındaki nitelikli çalışmaların büyük bir kısmı Taner Akçam’ın yurtdışında İngilizce kaleme aldığı çalışmalarıdır. Akçam, konunun yakıcılığını, eserde “soykırım” terimini neden kullanmadığına dair düştüğü kayıta ortaya koymuştur: “‘Jenosit’in Türkçe karşılığı olarak kullanılan Soykırım kavramını kullanmayı tercih etmedim. Bunun ana nedeni Kırım kavramının sıradan bir katliamdan farklı olarak, Ermenilere yapılanları tanımlamak için Anadolu’da yaygın olarak kullanılıyor olmasıdır. Ayrıca Soykırım kelimesi bende Nazilerin Yahudilere yönelik gündeme getirdiği ırkçılık esasına dayalı jenosit türünü çağrıştırıyor. Ermeni Kırımı’nın

çalışılmış,⁹² mahpus hakları, ulusların kendi kaderini tayin hakkı, LGBTİ hakları, kolektif haklar veya grup hakları, barış hakkı, mülteci hakları, ağır insan hakları ihlalleri olarak nitelendirilen uluslararası suçlar (soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu) gibi kategorilerin ise tüm haklar kataloğu içerisinde diğerlerine nazaran son derece sınırlı sayıda çalışıldığı söylenebilir.⁹³

B. AKP Dönemi İnsan Hakları-Akademi İlişkisinin Serencamı

2000’ler ise Kürt sorunu bağlamında ateşkesin ilan edildiği, sivil siyasetin kanallarının zorlandığı ve 2002 yılında muhafazakâr demokrasi “söylemi” ile AKP’nin iktidara geldiği dönemdir. Askeri vesayet ve 1982 anayasası ile hesaplaşacağı, Kürt sorununu çözeceği, militan laisist uygulamaları din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde demokratikleştireceği, ifade özgürlüğü, işkence yasağının ihlali, grup hakları, azınlık hakları, geçmişle yüzleşme gibi meselelerin üzerine gideceği iddialarıyla iktidara gelen ve sünni İslam’ın belli bir yorumuna dayalı muhafazakâr çerçeveye bağlı kalarak siyaset üreten AKP, “açılım” ve “çözüm” süreçleri ile Kürt sorunu ve genel olarak Türkiye’nin demokratikleşmesine yönelik *görece*

arkasında yatan ana nedenin ırkçılık olmadığı ise konuyla uğraşan tüm araştırmacıların üzerinde birleştikleri bir noktadır. *[Bu çalışmanın yazarı, konuyla uğraşan bir araştırmacı olarak Akçam’la hemfikir değildir. O.D.]* Kırım kavramını tercih etmemin bir de psikolojik boyutu olduğunu itiraf etmek zorundayım. Bu şekilde Ermenilere yönelik gündeme getirilenlerin, bir jenosit olarak tanımlanmasının doğru olup olmadığının, kendi tutumumdan bağımsız olarak, mutlaka araştırılması gereken bir konu olduğunun altını çizmek isterim. Öncesi ve sonrası ile birlikte 1915’te gerçekten nelerin yaşandığını, her türlü şartlanmadan uzak olarak tartışabilmemiz için gerekiyor. Türkiye’de konu üzerine rahat ve sakin konuşmamızın önkoşulunun ‘soykırım olduğunu kabul ediyor musun etmiyor musun’ ikilemine takılmamaktan geçtiğini düşünüyorum. Karşı karşıya olduğumuz sorun, ‘yaşanmış olana ne ad verileceğine karar vermek’ten önce yıllardır süren ‘konuşmamışlık’ nedeniyle ‘gerçekten nelerin yaşanmış olduğu’ konusunda oluşmuş bilgi boşluğumuzu kapatacaktır.” Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşına**, 2. Baskı, İmge Yayınevi, 1999, s. 21-22.

⁹² Sınırlı sayıdaki çalışmalardan ikisi için bkz. Bilgin Tiryakioğlu, **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve Türk Hukuku**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.; Tekin Akıllıoğlu, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995. (90’lar boyunca bu alanda bir tez çalışmasına rastlanmamıştır.)

⁹³ Zira taramalarda söz konusu hak biçimlerine dair çalışmaya rastlamak oldukça güçtür.

cüretkâr politikalar ortaya koyarak devletin özgürlükler üzerindeki geleneksel baskısını “geçmişe oranla” hafifletmiştir. Kopenhag Kriterlerini,⁹⁴ AKP’ye halihazırda içkin ilkeler olarak “Ankara Kriterleri” başlığı ile ilan eden hükümet, sözü edilen ilkelerin garantörlüğünde demokratikleşmenin öncülüğünü yapacaklarına dair hedeflerini kamuoyuna duyurmuştur.⁹⁵

Ayrıca AKP’nin ilk döneminde insan haklarına ilişkin önemli uluslararası sözleşmeler onaylanmış, 2004’te Anayasa’nın 90. maddesinde yapılan bir değişiklikle “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alın[acağı]” karara bağlanmıştır. Böylelikle insan haklarının evrenselliğinin simgesi kabul edilen bu antlaşmalar, AKP tarafından da aynı nitelikte

⁹⁴ 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi’nde Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği’nin genişlemesinin Merkezi Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaşması gereken kriterleri de belirtmiştir. Demokratikleşmeye dayalı bu ilkeler Kopenhag İlkeleri olarak nitelendirilmiştir.

⁹⁵ AKP’nin “insan hakları söylemi”ne dayalı siyasetinin hakikatini analize tabi tutan Elçin Aktoprak dönemin ruhunu şöyle ifade etmektedir: “Türkiye’de İslami kesimin insan haklarına yönelik yaklaşımı, bu hakların kültürel görelilik ekseninde yorumlanması yönünde olagelmıştır. İnsan haklarının reddi değil; lakin bu hakların İslamiyet içinden değerlendirilmesi söz konusudur...İslamcılar içinden, aralarında AKP’nin kurucu isimlerinin de bulunduğu bir kesim bu tarihten itibaren Kemalist rejimin İslamcılar üzerindeki baskısına direnmenin bir aracı olarak evrensel insan hakları söylemini kullanmaya başlayacaktır. Vurgu, İslami değerler ve İslam medeniyetinden demokrasi, hukuk düzeni, insan hakları gibi o zamana dek Batılı olarak nitelendirilen kavramlara ve AB, AİHM gibi kurumlara kayacaktır...İlk kez İslamcılar ile Batı, Türkiye’deki siyasi reform ihtiyacında uzlaşmış, AKP de 2002 seçimlerine hazırlanırken bu uzlaşma zeminine dayanarak evrensel insan haklarının savunucu ve takipçisi olarak seçim propagandasını yürütmüş, kendisini İslamcı partilerden ayırarak muhafazakâr demokrasi kavramı üzerinden tanımlamıştır...Bu bağlamda, partinin 2002 seçim beyannamesinde insan haklarına ayrıntılı olarak yer verilmiş, temel hak ve özgürlüklere ayrılan bölümde her alanda insan merkezli politikalar takip edileceği, insan haklarının evrenselliğine vurgu yapılarak bu minvalde anayasa ve yasalarda değişikliğe gidileceği, insan haklarına dayanan devlet anlayışının yerleştirilmeye çalışılacağı belirtilmiştir. Altı çizilen bir diğer husus da Kopenhag Kriterleridir. İktidarın ilk aylarında Erdoğan hem Türkiye’nin Avrupalı kimliğinin altını çizmekte, hem de Kopenhag Kriterlerinin Ankara Kriterleri haline getirileceğini söyleyerek AB’den bağımsız olarak bu kriterlerin AKP tarafından benimsendiğinin garantisini vermektedir.” Elçin Aktoprak, “Evrensellikten Kültürel Göreliliğe: AKP Dış Politikasından İnsan Hakları Söylemi”, **Mülkiye Dergisi**, 40(1), 2016, s. 11.

tanınmıştır. Bu minvalde öne çıkan en önemli adımlar, 2000’de imzalanan BM İkiz Sözleşmelerine 2003 yılında, “savaş zamanında ya da yakın savaş tehdidi durumlarında” işlenen eylemler için ölüm cezası verilebileceğini ve barış zamanında ölüm cezası öngörülemediğini düzenleyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 6 Numaralı Protokol’e 2003 yılında, bu Protokol ile öngörülen istisnayı ortadan kaldıran ve ölüm cezasını her koşulda yasaklayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 13 Numaralı Protokol’e 2006 yılında, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin 2 Numaralı Ek Protokol’üne ise 2006’ta yılında taraf olunmasıdır.⁹⁶

Dolayısıyla bu dönem daha önceleri “hassas” olarak addedilen hemen birçok konunun -AKP tipi muhafazakâr demokrasinin çizdiği sınırlar çerçevesinde- daha açık konuşulmasını, tartışılmasını, bu konular üzerine çalışmaların gerçekleştirilmesini ve yayınlanmasını Türkiye tarihinin geçmişine oranla serbestleştirmiştir. Kürt sorununun çözümü iddiasıyla atılan adımların genel anlamda ifade özgürlüğü ve akademik özgürlük alanlarını rahatlattığı göz önüne alındığında birçok sosyal-siyasal sorunun ve tabunun tartışmaya açıldığı söylenebilir.⁹⁷ Bu bağlamda 2000’ler Kürt sorunundan kaynaklı olarak özgürce tartışılması engellenen birçok alanda akademik çalışma yollarının açıldığı bir dönemdir. Yalnızca Kürt sorununun ne olduğu üzerine değil anadilde eğitim hakkından⁹⁸ Kürt kadın haklarına,⁹⁹ (Öcalan dâhil) adil

⁹⁶ *Ibid.*, s. 12.

⁹⁷ Örneğin, Türkiye’de Alevilere ve/veya Alevilere yönelik ayrımcılığa dair 2000 yılı sonrasında çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Tez Merkezi’nde “Alevi” anahtar sözcüğüyle gerçekleştirilen tez taramasında 1990-2000 yılları arasında yedi, 2000-2010 yılları arasında 46, 2010-2018 yılları arasında 81 çalışmaya rastlanmıştır. Halbuki 1980-1990 yılları arasında gerçekleştirilen taramada yalnızca bir çalışma göze çarpmaktadır; ki bu çalışma doğrudan insan hakları disiplini içerisinde değil sosyoloji disiplini içerisinde kaleme alınmıştır. Nükhet Esen, **The Power of the Dedes in Alevi Society in South Western Anatolia**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983.

⁹⁸ Çağla Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 2004, s. 55-85.

⁹⁹ Handan Çağlayan, **Feminist Perspektiften Kürt Kadın Kimliği Üzerine Niteliksel Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

yargılanma hakkı veya siyasal katılım hakkından¹⁰⁰ sinemada Kürt temsillerine,¹⁰¹ Kürt edebiyatından¹⁰² Kürt müziğine,¹⁰³ Kürt sorununa özgü ifade özgürlüğünden¹⁰⁴ Kürt çocuklarına¹⁰⁵ Kürt sorunu ile ayrımcılık ilişkisinin sınıf içerikli analizlerine¹⁰⁶ dek geniş bir skalada ele alınan konu, akademi çatısı altında daha özgürce çalışılmaya başlanmıştır. Kürt sorunu adında dersler açılmış,¹⁰⁷ Kürt dili ve edebiyatı bölümü kurulmuş,¹⁰⁸ Kürtçe dersler verilmiş,¹⁰⁹ bu konuda konferanslar düzenlenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Kürt sorunu kaynaklı insan hakları meselelerinin hemen tümü akademinin ilgi alanı içerisine girmiş ve dolayısıyla önemli bir kırılma yaşanmıştır.

¹⁰⁰ Mehmet Turhan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları”, **AÜSBF Dergisi**, 57(3), 2002, 129-150.

¹⁰¹ Devran Çakmak, **2000’li Yıllarda Türk Sinemasında Etnik Kimlik Söylemi: Kürt Kimliğinin Temsilleri**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Bölümü / Sosyoloji Anabilim Dalı / Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, 2008.

¹⁰² Ekin Bodur, **Modern Kürt Romanında Bir Kurucu Yazar: Mehmed Uzun**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı, 2009.

¹⁰³ Talat Balca Arda, **Politics and Art: The transformation of Kurdish Oppositional Music in Turkey**, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 2010.

¹⁰⁴ Ozan Değer, “AİHS’nin 10. Maddesi Çerçevesinde Şiddet Unsuru İçeren İfade: Güneydoğu Davalarından Örnekler”, **AÜSBF Dergisi**, 62(1), 2007, s. 44-64.

¹⁰⁵ Haydar Darıcı, **Violence and Freedom: The Politics of Kurdish Children and Youth in Urban Space**, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Bölümü / Antropoloji Anabilim Dalı / Sosyoloji Bilim Dalı, 2009.

¹⁰⁶ Cenk Saraçoğlu, **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkâr’dan “Tanıyarak Dışlama”ya**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁰⁷ Örneğin, AÜ SBF’de Baskın Oran, 1990’lardan itibaren “Milliyetçilik ve Azınlıklar”, “Milliyetçilik, Küreselleşme ve Azınlıklar” ve 2001 yılından itibaren lisans 4. sınıfta yürüttüğü “Uluslararası Güncel Sorunlar” isimli derslerde, yüksek lisans ve doktora programlarında, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde (ATAUM) ve (kesintili olarak) Dışişleri Bakanlığı’nda, 2000’lerin sonuna dek “Kürt Sorunu” isimli dersler vermiştir. Faruk Alpaya tarafından açılan “İrk, Ulus, Sınıf: Kürt Sorunu” isimli doktora dersi de kendisinin 2017 yılında 679 Sayılı KHK ile ihraç edilene kadar yürütülmüştür. Bu dersler anabilim dalı, bölüm, fakülte kurulu, senato yönetimlerinden hiçbir engellemeyle karşılaşmadan yıllarca sürdürülmüştür.

¹⁰⁸ Mardin Artuklu Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü. <http://www.artuklu.edu.tr/kurt-dili-ve-edebiyati>

¹⁰⁹ Bilkent Üniversitesi’ndeki “Kürtçe’ye Giriş” dersi hakkında bir haber için bkz. <https://www.ntv.com.tr/egitim/bilkentte-kurtce-dersi,GAGrHK2sX0eIuugDdRc-tQ>

Bu konu Türkiye'nin demokratikleşmesi önündeki en önemli sorun olduğu için söz konusu serbestleşme daha önce çalışıl(a)mayan veya farkındalığı zayıf olunan meselelerin de akademi çerçevesinde çalışılmasının önünü açmıştır. 1990'ların sonundan itibaren Ankara'daki insan hakları merkezlerini takiben kimi büyük ilde, üniversite bünyesinde insan hakları merkezleri kurularak bu konuda kayda değer çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır: i. İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, Marmara Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Koç Üniversitesi Küresel Kamu Hukuku Merkezi (KÜREMİR); (İstanbul), ii. Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi (Konya).¹¹⁰ Söz konusu merkezlerde gerçekleştirilen çalışmalar ve konferanslar, yürütülen dersler ve tezler akademide insan hakları çalışmalarının ve kültürünün köklenmesi çabalarının kayda değer örnekleridir ve çalışmaların hızlandığı dönem, sözü edilen serbestleşme dönemine denk gelmektedir. Her ne kadar sınırlı sayıda merkezden söz edilse de bu dönem insan haklarının kendine özgü, özerk bir çalışma alanı olarak kabul edilip inşa olunma sürecinin önemli aşamaları olarak değerlendirilebilir; ki bu merkezlerde, teorik birikime katkının yanı sıra özellikle Türkiye'deki temel insan hakları sorunlarına yönelik çalışmaların yürütüldüğü göz önünde bulundurulursa sözü geçen merkezlerin hem hakikati bilme, anlama çabası hem de pratik sorunlara çözüm üretme sahaları olarak kilit misyonlar üstlendikleri iddia edilebilir.¹¹¹

¹¹⁰ Ege Üniversitesi'nde de bu yönde bir girişim, konunun uzmanı hocaların 15 Temmuz 2016 darbe girişimini izleyen tasfiyeler sürecinde üniversiteden uzaklaştırılmaları nedeni ile sonlanmıştır.

¹¹¹ Özellikle Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi bu konuda öncü merkezlerdir. Bu merkezlerin internet sitelerine girildiğinde (eğer erişime açıksa ve/veya sansüre uğramadıysa) kurumsal tarihleri, mensupları, gerçekleştirilen çalışmalar, ulusal/uluslararası konferanslar vb.'ye ulaşmak mümkündür: www.ihm.politics.org, www.ihuam.hacettepe.edu.tr ve www.humanrightscenter.bilgi.edu.tr. Ayrıca bkz. www.insanhaklari.maltepe.edu.tr;

İnsan hakları çalışmaları için son derece önemli bir tarih, ironik bir biçimde, Hrant Dink cinayetinin gerçekleştiği 19 Ocak 2007 tarihidir. Hrant Dink cinayeti Türkiye’de ayrımcılık, nefret söylemi ve nefret suçu meseleleri üzerine yoğunlaşan akademik ilginin temel nedeni olarak değerlendirilebilir. Cinayetin ardından bu konudaki duyarlılık son derece gelişkin bir seviyeye ulaşmış, birçok fakültenin ders programına ayrımcılık konulu dersler girmeye ve bu konudaki çalışmalara ağırlık verilmeye başlamıştır. Sivil toplum kuruluşları ile gerçekleştirilen birliktelik neticesinde bu konuda birçok etkinlik düzenlenmiş, broşürler ve/veya el kitapları, raporlar, makaleler ve kitaplar yayınlanmıştır. Özellikle Hrant Dink Vakfı öncülüğünde gerçekleştirilen söz konusu işbirliği, bu konudaki çalışmaların ivme kazanmasında öncülük teşkil etmiştir.¹¹² Yine Hrant Dink Vakfı bünyesinde kurulan ASULİS Dil, Diyalog, Demokrasi Laboratuvarı,¹¹³ Sabancı Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren İstanbul Politikalar Merkezi desteği ile Türkiye’nin ayrımcılıkla mücadele eden, söylem üzerine çalışmalar üreten ve bu alanda yapılan çalışmaları destekleyen ilk sosyal bilimler

www.insanhaklari.istanbul.edu.tr; www.kuremer.ku.edu.tr. Ancak, örneğin OHAL dönemi ile hem Marmara Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi hem de Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, internet siteleri dâhil çalışmaz hale getirilmiştir. (Benzer çalışmalar yürüten ve Hacettepe Üniversitesi bünyesinde lisansüstü eğitim veren Barış ve Çatışma Programı da OHAL sonrasında kapatılmıştır.) Barış ve ayrımcılık ile ilgili çalışmalar yürüten Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “din ve insan hakları perspektifi”nden yola çıkarak “barış hakkı” ve/veya “ayrımcılık” konulu konferanslar düzenlemiş ve çok dilli de olmak üzere (Türkçe, Kürtçe, İngilizce) telifli eserler yayınlamıştır: Bkz. Nezir Akyeşilmen (ed.), **Barış Konuşmak: Teori Pratikte Çatışma Yönetimi**, 2. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2014.; Nezir Akyeşilmen ve Bilal Samur (ed.), **Din ve İnsan Hakları Perspektifinden Barış Hakkı, Mafé Aştiye, Right to Peace**, Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Konya, 2015. Nezir Akyeşilmen, Özgün Özger Bölükbaş ve Murat Buğan (ed.), **Ayrımcılık: Din ve İnsan Hakları Perspektifinden**, Orion Yayıncılık, Konya, 2016.

¹¹² Böylesi bir işbirliği neticesinde ortaya çıkan eserlerden biri için bkz: Eser Köker ve Ülkü Doğanay, **Irıkçı Değilim Ama...**, İHOP Yayınları, Ankara, 2010.; Ayrıca Hakikat Adalet Hafıza Merkezi’nin yayınladığı raporlar sözü geçen işbirliğine örnek olarak gösterilebilecek diğer çalışmalardır: “Hakikat Komisyonları”, “Konuşulmayan Gerçekler: Zorla Kaybetmeler”, “Cezasızlık Sorunu”, “Türkiye’nin Cezasızlık Mevzuatı”, “Zorla Kaybetmeler Hakkında Amius Curiae Raporu”, “Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu.”

¹¹³ “ASULİS” Ermenicede *asel* (söylemek) ve *lcel* (dinlemek) fiillerinin birleşiminden oluşmakta ve “sohbet, söyleşi” anlamını taşımaktadır.

laboratuvarı olarak kurulmuştur. Dolayısıyla Ermeni sorunu, grup hakları, azınlık hakları, LGBTİ hakları, çocuk hakları, işkence yasağı, uluslararası suçlar gibi akademinin gündemine almaktan imtina ettiği konular bu dönemde gündeme taşınmıştır.

Toplumsal cinsiyet başlı başına bir çalışma alanı haline gelerek bu konuda araştırma merkezleri kurulmuş, dersler açılarak, tezler yazılarak Türkiye akademisinde bir ekol oluşturulmuştur. Birçok üniversitede toplumsal cinsiyet ve/veya kadın çalışmaları merkezleri kurulmuştur: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Marmara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi, Çağ Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dicle Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi. Lisans ve lisansüstü programları içerecek biçimde hem anabilim dalı hem haftalık programlara eklenen temalar hem de doğrudan söz konusu alanda açılan dersler, erkeklik çalışmalarından *queer* sinemaya dek sosyal bilimlerin birçok disiplinini kat edecek biçimde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.¹¹⁴

Daha önce pek az çalışılan insan haklarının ağır ihlalleri olan suç tipleri (insanlığa karşı suçlar) yalnızca suçun görünüm biçimleri olarak değil, Kürt sorunu, Ermeni sorunu, toplumsal cinsiyet, çocuk askerliği, çevre hakkı, kent hakkı gibi haklar içerisinden/dolayısıyla çalışılmaya başlanarak ihlallerin çok katmanlı boyutları ele alınmaya başlanmıştır. Hakikati bilme hakkı ve geçmişle yüzleşme bağlamında Türkiye'nin sicili, diğer ülke örnekleri ile

¹¹⁴ AÜ SBF bünyesinde bir anabilim dalı olarak açılan “Toplumsal Cinsiyet ABD” ve yüksek lisans programı olarak açılan “Kadın Çalışmaları”, bununla birlikte AÜ İLEF bünyesinde Nejat Ulusoy ve Eren Yüksel tarafından verilen lisansüstü “Sinema ve Erkeklik” dersi bunların önemli örneklerini teşkil etmektedir.

karşılaştırmalı biçimde masaya yatırılmıştır.¹¹⁵ Eğitim hakkı söz konusu olduğunda ise ilk ve ortaokul düzeyindeki ders kitaplarında yer alan ayrımcı her türlü ifade mercek altına alınarak akademik çalışmaların ve raporların konusu haline getirilmiştir.¹¹⁶ Küreselleşmenin kaynaklık ettiği göç, sığınma, iltica, gibi meselelerin yarattığı devasa insan hakları sorunları da akademinin disiplinlerarası bir perspektife dayalı olarak ayrı bir başlık altında ele alıp analize tabi tuttuğu konular halini almıştır: İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları ve Uygulama Merkezi, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (MiReKoc), Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜGO), Bahçeşehir Üniversitesi Göç ve Kent Çalışmaları Merkezi bu kuruluşların başlıcalarını teşkil etmektedir. Kısacası, akademik faaliyeti gerçekleştirenlerin ilgi alanlarına göre çalışma konularını olabildiğince özgür belirleyebildiği bu dönem, 2010’ların başlarına kadar sürmüş ve 1990’ları neredeyse katlayan bir ivme yakalamıştır.¹¹⁷

Bu görece serbest ancak hükümetin değiştirdiği aks nedeniyle de gitgide anti-demokratikleşen iklim, “çözüm süreci”nin sonlandırıldığı, hükümetin demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü adım adım askıya aldığı döneme kadar devam etmiş ve sözü edilen akademik gelişme son

¹¹⁵ Ayrıntılı bir çalışma için bkz. Özkan Agtaş ve Bişeng Özdiñ (ed.), **Hakikat ve İnsan Hakları**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

¹¹⁶ İbrahim Gökburun, **Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

¹¹⁷ Bu dönem, din ve insan hakları ve/veya İslam ve insan hakları alanında da belli bir literatürün oluşmaya başladığı dönemdir. İnsan haklarının Batılı kökenlerini sorgulayarak Medine Vesikası’na dayandıran bu perspektif, dikkate değer bir çalışma sahası oluşturmuşlardır. Ancak bunun akademiye ayağı güçlü olarak nitelendirilemez. Esas tartışma siyasal düşünce alanında gerçekleşmektedir. Bkz. İsmail Onarlı, “Toplum Tasarımında Bir Alevilik Belgesi: Medine Vesikası”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2001.; Mustafa Özkan, **Medine Vesikası**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002. Hatta bu dönemin öncüsü sayılabilecek tartışmalara örnek olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 50. yılı münasebetiyle hazırlanan Yeni Türkiye Dergisi’nin “İnsan Hakları Özel Sayısı”nda bu konuya ayrılmış bölüm ve makaleler verilebilir: **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt I, “İnsan Hakları ve İslâm”, İnsan Hakları Özel Sayısı, 4(21), Mayıs-Haziran 1998, s. 223-310. (İki ciltten, 200 yazıdan ve 1536 sayfadan oluşan bu derleme, üç kuşak hakların da yer verildiği çok geniş kapsamlı bir çalışmadır.)

derece baskıcı uygulamalar ile tersine çevrilmiştir. Kürt sorununun güvenlik eksenli geleneksel kavrayışa geri dönülmesi, bir önceki dönemin ifade özgürlüğü ve akademik özgürlük iklimini tam anlamıyla kesintiye uğratmıştır. Kapsamlı bir “beka” ve “terör” söyleminin ve uygulamalarının devreye girmesi ile Kürt sorunu tıpkı doksanlardaki gibi kriminalize edilerek (yine yeniden) bir şiddet sorununa indirgenmiş, bu konudaki herhangi bir eleştirel tutum sosyal-siyasal her alanda ceza tehdidine maruz bırakılmaya başlanmıştır. 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra ise bununla kalınmayarak “çağırın bir sosyallik” olduğu iddiası ile yola çıkan ve “katılımcı demokrasi, uzlaşılı kültürü ve bir arada yaşam söylemi”ni¹¹⁸ siyasal stratejisinin en önemli parçalarından biri olarak sunan hükümet, sözü edilen stratejiyi tamamen terk etmiştir. Katı ve keyfi bir sünni İslam söylemi ile kurgulamaya başladığı siyasal hat, hemen her türlü hak ve özgürlük talebini, siyasetini ve çalışmasını kendi belirlediği ölçütlere tabi tutarak meşruiyet terazisine yerleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla son derece süratli bir anti-demokratikleşme ve otoriterleşme ile karşı karşıya kalınmış ve akademik özgürlük, bu iklimin en birincil hedeflerinden biri halini almıştır.

Bu dönemde (2015-2016) hükümetin yürüttüğü “anti-terör operasyonlar” ve bu operasyonlar dâhilinde gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini 10 Ocak 2016 tarihinde “Bu Suça Ortak Olmayacağız” başlıklı bir bildiri ile eleştiren Barış için Akademisyenler (BAK),¹¹⁹ bizatihi cumhurbaşkanı, hükümet ve suç örgütleri tarafından doğrudan tehdit edilmiştir. Bu *moment* akademik özgürlüğün *topyekûn askıya alınmasının miladı* olarak değerlendirilmelidir. Barış İçin Akademisyenler (BAK) bünyesindeki Bilim Akademisi’nin 2015, 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan ve akademideki hak ihlallerini tespit eden “Akademik Özgürlükler” başlıklı

¹¹⁸ Ülkü Doğanay, “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, *AÜSBF Dergisi*, 62(1), 2007, s. 65-88.

¹¹⁹ www.barisicinakademisyenler.net/ Bu konuda değerli bir çalışma için bkz. Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz, *Barış İçin Akademisyenler: Olağanüstü Zamanlarda Akademiye Savunmak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

raporları¹²⁰ bu sürecin yakıcılığını en net biçimde kayıt altına alan belgelerdir. Halihazırda, bildirinin ilan edilmesinin hemen öncesinde başlayan baskılar, bildiri ile birlikte zirveye ulaşmıştır. 2015 yılı raporunda, gerçekleştirilen ihlalleri üç başlık altında toplayan Bilim Akademisi, şiddeti giderek artacak bir yıkımın ayak seslerini örnekler ile gözler önüne sermiştir: i. Akademisyenlerin Ceza Yargılamalarına Tabi Tutulmaları Örnekleri,¹²¹ ii. Akademisyenlere Karşı Basında Karalama Kampanyaları Örnekleri,¹²² iii. Akademisyenlere Karşı Üniversitelerde Uygulanan Baskıcı Yöntemlere Örnekler.¹²³ Bildirinin yayınlanmasının ve OHAL ilanının yakın geçmişini resmeden bu tablo, akademi üzerindeki baskının sistematik hale gelmesinin adeta *ön hazırlığı* veya *önaşması* niteliğindedir. Nitekim 2015 yılında gerçekleşen bu ihlaller Temmuz 2016'daki darbe girişimi ve ardından gelen KHK'lar ile bir kırım rejimi haline gelecek, üniversiteler birer “çöküntü mekanı”na dönüşecektir.

“Bu Suça Ortak Olmayacağız” başlıklı Barış için Akademisyenler bildirisi, Türkiye ve dünya kamuoyunda son derece güçlü bir etki yaratarak ulusal ve uluslararası kamuoyunun en önemli gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir. Bildiri sonrasında en üst düzey devlet görevlileri ve hatta suç örgütleri eliyle yaratılan kriminal atmosfer ve oluşturulan muazzam baskı, akademinin terörize edilmesinin birincil nedenleridir; ki bu iklimin sebep olduğu hezeyan, akademiye yönelik doğrudan müdahalelere kaynaklık ederek anti-entelektüel bir saldırının da zemini haline gelmiştir. Bilim Akademisi'nin, dönemi istatistiki bilgiler eşliğinde, vakalar ve hukuki süreçler bazında ayrıntılı analiz eden 2016-2017 raporları; “ODTÜ'ye Yönelik

¹²⁰ www.bilimakademisi.org

¹²¹ Onur Hamzaoglu (Kocaeli Üniversitesi), Pınar Selek (Nice Sophia Antipolis Üniveristesi), Ali Ekber Doğan (Mersin Üniversitesi), Esat Rennan Pekünlü (Ege Üniversitesi).

¹²² Kemal Şentürk (Mardin Artuklu Üniversitesi), Barış Ünlü (Ankara Üniversitesi).

¹²³ Akademik olmadığı veya “hassas” konuları işlediği gerekçesiyle iptal edilen veya izin verilmeyen konferanslar, akademisyenlere yönelik cezai ya da idari soruşturmalar; Eren Paydaş ve Tolga Şirin (Marmara Üniversitesi), Ceyda Sungur (İTÜ), Mustafa Şanlı (Akdeniz Üniversitesi), Leyla Gören (İTÜ), Hayrettin Ökçesiz (İstanbul Aydın Üniversitesi), Hasan Acar (Yozgat Bozok Üniversitesi).

Saldırılar ve İtibarsızlaşma Gayretleri”nden “Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Yapılan Değişiklik”lere, “Yüksek Öğretim Kanunu’nun Rektör Seçimlerine İlişkin Hükümlerinin Değiştirilmesine İlişkin Önerge”den “Yüksek Öğretim Kanunu’nun Disiplin Suçlarına İlişkin Hükümlerinin Değiştirilmesi Yasa Tasarısı”na, “‘Bu Suça Ortak Olmayacağız’ Bildirisi ve Onu İzleyen Hak İhlalleri”nden “OHAL Kanun Hükmünde Kararnameleri ile Kapatılan Üniversiteler ve Üniversitelerden Uzaklaştırılan Akademisyenler”e, “Liyakat Esaslarına Aykırı Olarak Üniversitelerde İstihdam Edilenler”den “Üniversite Özerkliğine Kurumsal ve Kalıcı Müdahaleler”e, “TÜBİTAK’ın Bir Bilim Kurumu Olarak Tarafsızlıktan Giderek Uzaklaşması”ndan “*Wikipedia* Web Sitesine Erişimin Kapatılması”na dek birçok hak ihlalini ve dolayısıyla adeta bir topyekûn yıkımı gözler önüne seren belgelerdir.¹²⁴

Bu milattan itibaren eleştirel her akademik tutum -raporlarda ifade edildiği üzere- devletin ve sivil ajanların hedef tahtasına taşınmıştır. Darbe girişimi ve ardından ilan edilen OHAL, insan haklarının akademide çalışılması bir yana, akademik özgürlüğün bir insan hakkı olarak tam anlamıyla yok edildiği, KHK’lar ile akademisyenlerin kamu hizmetinden ihraç edildiği, açığa alındığı, görevlerine son verildiği, çalıştıkları merkezlerin kapatıldığı,¹²⁵ haklarında

¹²⁴ Nitelikli bir diğer rapor için bkz. İsmet Akça, Süreyya Algül ve diğerleri, **Olağanlaşan OHAL: KHK’ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri**, https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf Bu rapor Halit Çelenk Ödülleri 2018’de “Seçici Kurul Özel Ödülü” almıştır.

¹²⁵ Kuruluş süreci çalışmanın önceki bölümlerinde ele alınan AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi, akademik özgürlük ve kurumsal özerklik hiçe sayılarak (üniversitedeki diğer birçok merkez ile birlikte) bir senato kararıyla kapatılıp rektörlük bünyesine dâhil edilmiş, Türkiye çapındaki tüm insan hakları merkezleri söz konusu olduğunda son derece nitelikli ve öncü işlere imza atan merkezin müdürü Kerem Altıparmak’ın görevi sona er(diril)miştir. (CHP İstanbul Milletvekili Sezgin Tanrıku’nun Meclis Başkanlığı’na AÜ İHM’nin kapatılması hakkında verdiği soru önergesi basına yansımıştır. bkz. <https://www.evrensel.net/haber/335291/turkiyenin-en-eski-insan-haklari-merkezi-neden-kapatildi>) Rektörlüğe bağlanan “yeni” merkezin müdürlüğüne ise Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Abdurrahman Saygılı atanmıştır. “Yeni merkez”in işleyen bir internet sayfası ve bugüne dek gerçekleştirdiği herhangi bir bilimsel-akademik etkinlik bulunmamaktadır. Ayrıca Bilgi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve öğretim elemanlarının

soruşturmaların, kovuşturmaların, yargılamaların, tutuklamaların gerçekleştirildiği, seyahat özgürlüklerinin ellerinden alındığı, ihbarların, tehditlerin, işkencelerin söz konusu olduğu sürece kaynaklık eden en keskin *moment* tir.

OHAL'den sonra insan hakları konusunda teknik, teorik ya da hükümetin siyasetini olumlayan çalışmalar dışında eleştirel çalışma yürütmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bir başka ifadeyle OHAL'den bu yana, OHAL döneminde gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini konu edinen akademik bir çalışma yürütmek, yayınlamak, ders vermek, bir konferansta konuşmak vb. en hafif tabirle *risklidir*. Bilimsel faaliyetin özerk mekanları olmaktan çıkarılarak çöküntü mekanlarına dönüştürülen üniversiteler artık daimi bir göz hapsinedir. Emniyet, istihbarat, yargı, basın, siyaset ve muhbir öğretim elemanı ve/veya öğrenci¹²⁶ birlikteliği ile “gözetlenen” eleştirel düşünce, üniversitelerden sökülüp alınmıştır; çöküntü mekanlarında faaliyet yürütmek zorunda bırakılanların ise eleştirel düşünce ve insan hakları disiplini ile olan bağları ceza tehdidi ile gevşetilmeye veya kopartılmaya çalışılmaktadır. Var olan, inşa edilmiş veya inşa halindeki eleştirel tüm ekollerin ve/veya disiplinlerin kesintiye uğratılmasıdır. Devletin kriminalize ve terörize ettiği, ahlaki olarak dejenere olduğunu ifade ettiği, tabu kılarak tartışmaya kapattığı (teoloji) her konu akademinin üzerine eğilmesinin son derece zorlaştığı, müdahaleye açık, kırılğan ve savunmasız bir hal almıştır. Bir insan hakkı olarak akademik özgürlüğün ve bir disiplin olarak insan haklarının yittiği bir akademinin serencamı, çoraklaşmadır.

tasfiyesi nedeniyle açılmayan Ege Üniversitesi insan hakları merkezlerinin faaliyet kapsamı da oldukça daralmış ya da imkânsız kılınmıştır.

¹²⁶ Bkz. Tanıl Bora, “İhbar Celbi,” **Birikim Haftalık**, 20 Ocak 2017.; Ahmet Murat Aytaç, “Barış Ünlü Vakası veya Akademisyenin Bir ‘Sanık’ Olarak Portresi”, **Birikim Güncel**, 2 Şubat 2016.

SONUÇ

Tüm bu bilgiler ışığında varılacak kimi sonuçlar şunlardır: Türkiye’de insan hakları literatürü gerçek anlamıyla 1945 sonrasında oluşmaya başlamış ve Türkiye siyaseti ile doğru orantılı bir seyir izlemiştir. Bu bakımdan, Türkiye akademisinin insan hakları ile ilişkisi söz konusu olduğunda, insan haklarının siyasetüstü bir *ideal* olarak benimsenip konjonktürden bağımsız bir biçimde çalışıldığını ve/veya çalışılabildiğini iddia etmek mümkün değildir. Zira her demokratikleşme ve otoriterleşme dönemi, akademi ile insan hakları ilişkisini doğrudan belirlemiş, baskı dönemlerini takip eden serbestleşme dönemleri, insan hakları çalışmalarının ve literatürünün ya kaldığı yerden ya da kazanımlarını ve birikimlerini artırarak yoluna devam ettiği süreçler olagelmıştır. Bunun altında yatan en önemli nedenlerden birisi, Türkiye’de akademik özgürlüğün ve kurumsal özerkliğin hiçbir tarihsel dönemde gerçek anlamda anayasal bir güvenceye kavuşmamış olmasıdır; insan haklarının devlet gadrine uğradığı her *an* akademi-insan hakları ilişkisinin de sözü edilen gadrin hedefi olmasına yol açmıştır. Zira her baskı dönemi bir sessizliği her serbestleşme dönemi ise bir ilgiyi beraberinde getirmiş, dolayısıyla insan hakları çalışmalarının bağımsız bir ekol haline gelmesi engellenmiştir; sözü edilen ilgi de elbette siyasal sistemin, anayasal rejimin ya da diğer bir deyişle resmî ideolojinin cevaz verdiği sınırlar çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu sınırların aşıldığı her moment, siyasal atmosferin gereği olarak şimdiye ya da geleceğe dair bir risk barındırmaktadır. Nitekim serbest dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalar ve bu çalışmaların sahipleri, baskı dönemlerinde en temel hukuk ilkeleri çiğnenerek ceza tehdidi, cezanın kendisi ve hatta işkence yasağı veya yaşam hakkı ihlalleri ile karşı karşıya bırakılmışlardır. Bu, Türkiye’de insan hakları çalışmanın kendisinin bir insan hakkı sorunsalı olarak son derece önemli bir yer teşkil ettiğinin göstergesidir. Oluşan ve gelişen literatürün kendisi de bu iddiaları destekler mahiyettedir.

Günümüzde yaşanan baskı dönemi de tıpkı diğer baskı dönemleri gibi geçmiş kazanımların yitirilmesine ve dahası -nihayetinde başarılı olunur ya da olunmaz- yeni bir serbestleşme dönemi ihtimalinin ortadan kaldırılmasına yönelik tüm adımların atıldığı bir rejim inşası sürecidir. Hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının askıda olduğu bu dönem, bir geçiş dönemi veya ara rejim olmaktan ziyade yeni bir düzen kurma faaliyetinin parçası olduğu müddetçe insan haklarına, değil akademide, gündelik hayatın içerisinde dahi sahip olmak oldukça güç görünmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de akademi ve insan haklarının *şifresi* olan “siyasal konjonktür”, akademi içerisinde insan hakları çalışmalarının yürütülmesini ve/veya yürütülmemesini doğrudan etkileyecek birincil parametredir: O halde şu iddia edilebilir ki Türkiye’de insan hakları çalışabilmenin yegâne imkânı, insan haklarının mevcudiyetidir. Aksi, insan hakları çalışmalarının üniversitede değil, Demokles’in kılıcı altında ancak ve ancak sivil toplum çatısı altında gerçekleştirilebileceğidir; ki o da ceza tehdidinden azade olmaksızın, siyasal iktidarın göz hapsinde, gözetiminde, bütün kriminal mümkünlerin kiyısında.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz, “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat**, Cilt I, MEB Yayınları, İstanbul, 1999.
- Agtaş, Özkan ve Özdiñç, Bişeng (ed.), **Hakikat ve İnsan Hakları**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.
- Akal, Cemal Bâli, **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, Dost Yayınevi, Ankara, 2000.
- Akça, İsmet, Algül Süreyya ve diğerleri, **Olağanlaşan OHAL: KHK’ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri**, https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf
- Akçam, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşına**, 2. Baskı, İmge Yayınevi, 1999.
- Alpkaya, Gökçen, "UNESCO'nun 1997 Tarihli Kararı Işığında Akademik Özgürlük", **Cevat Geray'a Armağan**, 2001, 229-244.
- Arda, Talat Balca, **Politics and Art: The transformation of Kurdish Oppositional Music in Turkey**, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasrt Bilimi Anabilim Dalı, 2010.
- Arık, Fikret, “İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması: Avrupa İnsan Hakları Çerçevesinde”, **AÜSBF Dergisi**, 15(4), 1960, s. 113-150.
- Akarcalı, Sezer, “Basının Görevleri ve Basın Özgürlüğü”, **AÜSBF Dergisi**, 44(1), 1989, s. 266-287.
- Akıllıoğlu, Tekin, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.
- Akçam, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşına**, 2. Baskı, İmge Yayınevi, 1999.
- Akın, İlhan, “Dernek Kurma Özgürlüğü”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 32(2-4), 1966, s. 474-486.
- Akıllıoğlu, Tekin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, **AÜSBF Dergisi**, 44(3), 1989, s. 155-173.
- Akoğuz, Yakup, **İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Korunması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Aksoyak, Tayfun, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna Ferdi Müracaat Hakkı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Aktoprak, Elçin, “Evrensellikten Kültürel Göreliliğe: AKP Dış Politikasından İnsan Hakları Söylemi”, **Mülkiye Dergisi**, 40(1), s. 5-28.

Altıparmak, Kerem, “Akademik Özgürlük ve Türkiye”, **Mülkiye Dergisi**, 40(3), 2016, s. 189-196.

Altıparmak, Kerem ve Akdeniz, Yaman, **Barış İçin Akademisyenler: Olağanüstü Zamanlarda Akademiye Savunmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Akyeşilmen, Nezir, Bölükbaş, Özgün Özger ve Buğan, Murat (ed.), **Ayrımcılık: Din ve İnsan Hakları Perspektifinden**, Orion Yayıncılık, Konya, 2016.

Akyeşilmen, Nezir, (ed.), **Barışı Konuşmak: Teori Pratikte Çatışma Yönetimi**, 2. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2014.

Akyeşilmen, Nezir ve Samur, Bilal (ed.), **Din ve İnsan Hakları Perspektifinden Barış Hakkı, Mafé Aştiye, Right to Peace**, Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Konya, 2015.

Anar, Erol, **İnsan Hakları Tarihi**, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1996.

Arendt, Hannah, **Totalitarizmin Kaynakları, Cilt II: Emperyalizm**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Aybay, Rona, **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Aytaç, Ahmet Murat, “Akademik Özgürlüklerin Öznesi Kimdir?”, **Mülkiye Dergisi**, 40(3), 2016, s. 181-188.

Aytaç, Ahmet Murat, “Barış Ünlü Vakası veya Akademisyenin Bir ‘Sanık’ Olarak Portresi”, **Birikim Güncel**, 2 Şubat 2016.

Badio, Alain, **Etik: Kötülüğün Kavrayışı Üzerine bir Deneme**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Balta, Tahsin Bekir ve Kubalı, Hüseyin Nail, “Türkiye’de Hukuk Devleti Anlayışı”, **AÜSBF Dergisi**, 15(3), 1960, s. 1-10.

Baykal, Deniz, **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970.

Belgeler, “Dünya Üniversiteler Birliği Lima Bildirgesi: Akademik Özgürlük ve Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği”, **Bilim Eğitim Toplum Dergisi**, s. 88-92.

Beşikçi, İsmail, **Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorular (Göçebe Alikan Aşireti)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1992.

Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası I: Danıştay Davaları-İddianame-Esas Hakkındaki Mütalaa, Yurt Yayınları, Ankara, 1993.

Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası II: Savunma, Yurt Yayınları, Ankara, 1993.

Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası III: Gerekçeli Karar, Yurt Yayınları, Ankara, 1992.

Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası: IV Yargıtay’a Başvuru, Yurt Yayınları, Ankara, 1993.

Bilimsel Yöntem Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikçi Davası V: Yargıtay’ın Onama Kararı ve Tashih-i Karar, Yurt Yayınları, Ankara, 1992.

Bodur, Ekin, **Modern Kürt romanında bir kurucu yazar: Mehmed Uzun**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı, 2009.

Bora, Tanıl, “Bahçeye Beton Dökmek”, **Birikim Haftalık**, 18 Ocak 2017.

Bora, Tanıl, “İhbar Celbi”, **Birikim Haftalık**, 20 Ocak 2017.

Boratav, Korkut, “Üniversite Tasfiyeleri: Geçmişten Bugüne”, <https://www.birgun.net/haber-detay/universite-tasfiyeleri-gecmisten-bugune-147393.html>

Bozarslan, Hamit, **Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Budak, Tekin, **İnsan Hakları ve Tutuklama**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Çağlayan, Handan, **Feminist Perspektiften Kürt Kadın Kimliği Üzerine Niteliksel Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Çakmak, Devran, **2000'li Yıllarda Türk Sinemasında Etnik Kimlik Söylemi: Kürt Kimliğinin Temsilleri**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Bölümü / Sosyoloji Anabilim Dalı / Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, 2008.

Çelebi, Aykut, “‘Haklara Sahip Olma Hakkı’ ya da Siyasal Hakları: İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme”, **Tesmeralsektiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi**, Sayı 4, Mayıs 2009, s. 84-115.

Danıştay İçtihadı Birleştirme Kararı, 14.4.1988 günlü ve E:1987/2417, K:1988/1286.

Darıcı, Haydar, **Violence and Freedom: The Politics of Kurdish Children and Youth in Urban Space**, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Bölümü / Antropoloji Anabilim Dalı / Sosyoloji Bilim Dalı, 2009.

Daver, Bülent, “Kadınların Siyasal Hakları”, **AÜSBF Dergisi**, 23(4), 1968, 121-130.

DeGooyer, Stephanie ve diğerleri, **The Right to Have Rights**, Verso Yayıncılık, Londra, 2018.

d’Entreves, Alexander Passerin, **The Notion of the State: An Introduction to Political Theory**, Oxford University Press, New York, 1967.

Değer, Ozan, “AİHS’nin 10. Maddesi Çerçevesinde Şiddet Unsuru İçeren İfade: Güneydoğu Davalarından Örnekler”, **AÜSBF Dergisi**, 62(1), 2007, s. 44-64.

Değer, Ozan, “Akademi, İktidar ve En Alttakiler Üzerine Bir Deneme”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 253(12), Ocak 2007, s. 47-49.

Değer, Ozan, **Avrupa Kamu Hukukunda Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasındaki Yargı Yetkisi Sorunu**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2009.

Değer, Ozan, “İsmail Beşikçi ve Hakikat”, **Diyalog Dergisi**, Sayı 8, 2011, s. 77-80.

Derdiman, Cengiz, **Temel Hak ve Hürriyetlerin Yakalama ve Tutuklama Yoluyla Sınırlandırılması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Doğanay, Ülkü, “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **AÜSBF Dergisi**, 62(1), 2007, s. 65-88.

Douzinias, Costas, **İnsan Haklarının Sonu: Yeni Binyılda Eleştirel Hukuk Kuramı**, çev. Kasım Akbaş-Umre Deniz Tuna, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2015.

Dönmez, Oğuz, “İnsan Haklarının Milletlerarası Alanda Korunması”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi**, 3(3), s. 223-285.

Erdem, Ali Rıza, “Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetmel Açından Yaklaşım”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 3(2), Ağustos 2013, 97-107.

Eroğul Cem, **Devlet Nedir?**, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

Eroğul, Cem, “Mülkiye’de Yeni Bir Enstitü: İnsan Hakları Merkezi”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt 3(3), 1978, s. 49-59.

Esen, Nühket, **The Power of the Dedes in Alevi Society in South Western Anatolia**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983.

Gemalmaz, Esra, **Avrupa Toplulukları Hukukunda İnsan Hakları**, Yüksek Lisans Tezi, İÜHF, İstanbul, 1990.

Gemalmaz, Mehmet Semih, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 4. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2003.

Gökburun, İbrahim, **Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Göze, Ayferi, **Sosyal Devlet Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.

Helvacı, Nevzat, **Karanlıkta Yol Aramak**, İmge Yayınları, Ankara, 2013.

Kapani, Münici, **Kamu Hürriyetleri**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1964.

Karamustafaoğlu, Tuncer, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

Kükner, Bilgen, “Bir Hak Olarak Akademik Özgürlük”, **ViraVerita e-Dergi**, Sayı 2, 2015, s. 65-88.

Köker, Eser ve Doğanay, Ülkü, **Irkı Değilim Ama...**, İHOP Yayınları, Ankara, 2010.

Kubilay, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 2004, s. 55-85.

Leawoods, Header, “Gustav Radbruch: An Extraordinary Legal Philosopher”, **Washington University Journal of Law and Policy**, Sayı 2, Ocak 2000, s. 489-515.

Metzger, W.G, “Profession and Constitution: Two Definisionin Akademik Freedom in America”, **Texas Law Review**, 66, 114-145.

Mourgeon, Jacques, **İnsan Hakları**, çev. Ayşen Ekmekçi-Alev Türker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Soysal, Mümtaz, **Anayasa’nın Anlamı**, 6. B., Gerçek Yayınları (100 Soruda Dizisi), İstanbul, 1986.

Madra, Ömer, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1981.

Mazıcı, Nurşen, “Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu”, **Birikim Dergisi**, Sayı 76, Ağustos 1995.

Metin, Sevtap ve Heper, Altan, **Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü**, Tekin Yayınları, Ankara, 2013.

Mumcu, Ahmet, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1992.

Mumcu, Uğur, **Aybar ile Söyleşi/Sosyalizm ve Bağımsızlık**, Tekin Yayınevi, 1986, Ankara.

Okandan, Recai, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 14. Yıldönümünde Türkiye”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 28 (3-4), 1962, 563-568

Onarlı, İsmail, “Toplum Tasarımında Bir Alevilik Belgesi: Medine Vesikası”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2001.

Oran, Baskın, “1980-1990 Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, Baskı 6, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Öktem, Niyazi, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1978.

Öktem, Niyazi, "Temel Hak ve Özgürlüklerden Düşünce ve İnanç Özgürlüğünün Özü" **İnsan Hakları**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği ve Hukuki Araştırmalar Derneği İstanbul Şubesi, 1995 137-153.

Öndül, Hüsnü, “Adil Yargılanma ve Savunma Hakkı”, **İnsan Hakları yazıları**, Ç Yayınları, Ankara, 1997, s. 36-48.

Özkan, Mustafa, **Medine Vesikası**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Öztürk, S., **Üniversite Özerkliği Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Eğitim Bilim Toplum, 4(16).

Seggie, Fatma Nevra ve Gökbek, Veysel, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Akademik Özgürlük”, **Analiz**, Haziran 2014, Sayı 98, s. 1-36.

Sancar, Mithat, “Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki”, **“Devlet Aklı” Kısacasında Hukuk Devleti**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105-132.

Sancar, Mithat, **Temel Hakların Yorumu**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

Saraçoğlu, Cenk, **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkâr’dan “Tanıyarak Dışlama”ya**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Savcı, Bahri, **Yaşam Hakkı ve Boyutları**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1980.

Tanilli, Server, **Devlet ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul, 1981.

Tanör, Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul 1978.

Tanör, Bülent, **İki Anayasa 1961 ve 1982**, XII Levha Kanunları, İstanbul, 2013.

Tanör, Bülent, **Fotoğraflarla Türkiye’de İnsan Hakları (1839-1990)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Tanör, Bülent, **Osmanlı Türkiye Anayasal Gelişmeleri**, 10. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul.

Tanör, Bülent, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1990.

Tiryakioğlu, Bilgin, **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve Türk Hukuku**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Timur, Taner, “Önsöz”, **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. xvi-xvii.

Timur, Taner, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

Toker, Nilgün, **Doğal Hukuk Geleneği İçinde Locke'un "Yönetim Üzerine İki İnceleme"sinin Yeri**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Tomasevski, Katerina, “Global Zirvelerde İnsan Haklarının Aşınması”, **İnsan Hakları Yazıları Dergisi**, İnsan Hakları Derneği Yayınları, 1998, s. 136-144.

Turhan, Mehmet, “Düşünce Özgürlüğü ve 1982 Anayasası”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4(4), 1988, s. 77-117.

Turhan, Mehmet, “Avrupa insan hakları sözleşmesi ve siyasi parti kapatma davaları”, **AÜSBF Dergisi**, 57(3), 2002, 129-150.

Türmen, Rıza, “Türkiye Bağlamında Haklara Sahip Olma Hakkı”, çev. Işıl Kurnaz, **Birikim Dergisi**, Sayı 356, Aralık 2018, s. 25-28.

UNESCO, **1997 Recommendation Concerning the Status of Higer Education Teaching Personel, UN Educational, Scientific and Cultural Organization**, Paris, 2008.

Ünlü, Barış ve Değer, Ozan (ed.), **İsmail Beşikçi Kitabı**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ünlü, Barış, **Türklük Sözleşmesi**, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2018.

Yeni Türkiye Dergisi, Cilt I-II, İnsan Hakları Özel Sayısı, 4(21-22), Mayıs-Haziran 1998.

Yeğen, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Yiğiter, Cenk, **Türkiye’de Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

www.artuklu.edu.tr/kurt-dili-ve-edebiyati

www.barisicinakademisyenler.net/

www.bilimakademisi.org

www.ihmpolitics.org

www.insanhaklari.istanbul.edu.tr

www.insanhaklari.maltepe.edu.tr

www.huam.hacettepe.edu.tr

www.humanrightscenter.bilgi.edu.tr

www.ntv.com.tr/egitim/bilkentte-kurtce-dersi,GAgrHK2sX0eIuugDdRc-tQ

www.kuremer.ku.edu.tr

www.setav.org/gecmisten-gunumuze-turkiyede-akademik-ozgurluk/

www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf